

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 949

Title: Akhyat Dad Vyadhiga

949

Complete

810	:	Atkhyat Vad Vyacharya	:	Title
	:	J :	:	Author
	:	Raghudev Bhattacharya	:	Editor
	:		:	
	:	Samvat 1751	:	Year, Vols.
	:		:	Publisher
949	:		:	Remarks

श्री॥ प्रणम्य नीरदस्याममुदामगुणमंदिरं आख्यातवादसद्धारव्यारुदेवेनतन्यते ? नेयाधिकः परमतं निराकर्तुं स्वमतं व्यवस्था
 यति। आख्यातस्येति यत्नो वाच्यः। यत्नस्तु विविधो वाच्यः। यत्नेत्वं वाक्यतावच्छेदकमिति यावत्। यथाश्रुते यत्नस्य व्यापारांत
 र्गतत्वेन व्यापारशक्तिर्वादिमतव्यवच्छेदाप्रतीतिः। शक्ततावच्छेदकं चारव्यातत्वं तत्ररूढिसंबंधेनारव्यातपदवत्त्वं यदिवरूढिसं
 बंधेनारव्यातपदवत्त्वं दालकारेणैवाभियुक्तानांतत्रैवारव्यातपदप्रयोगात्। तथाचपचनित्यादीवपिकृतिबोधापत्तिः। तत्रापि
 लकारस्थानेरात्रोदेर्दशनेतरूढिसंबंधेनारव्यातपदवत्तोलकारस्यसत्त्वादिति विभाव्यते नदाविशिष्यतित्वनस्त्वादिकमेव
 शक्ततावच्छेदकंबोधः एतेन दालकारधोसोरणालत्वमेव शक्ततावच्छेदकमिपरस्तं। तस्यैकाभावात् भावेवापचनित्या
 रवपि कृतिबोधप्रसंगादिति। तथाचयत्नत्वावच्छिन्नविषयकशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रत्ययत्नत्वावच्छिन्नविशेषकरूढिसंबंधघटिता
 रव्यातपदवत्त्वावच्छिन्ननिरूपितशक्तिविषयकज्ञानजन्ययत्नोपस्थितित्वेन हेतुत्वं कल्पनीयमिति धेयं। ननूपदरितिका
 र्यकारणभावकल्पने शुद्धारव्यातपदाद्यत्नविषयकशाब्दबोधापत्तिरिति चेत् संभवत्येवं यदिपाकाद्यनुकूलयत्नविष
 यकशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिनिधिपदनिष्ठपदादिधात्वर्थेदितो नरत्वरूपानुपूर्वीज्ञानस्य हेतुत्वं न कल्प्यते। वस्तुतः शुद्धारवा
 तपदजन्ययत्नोपस्थितिकालेपाकौयत्नश्चेति निराकांक्षवाक्यात्पाकात्तु कूलयत्नविषयकशाब्दबुद्धिवारणायतादृशका
 र्यकारणभावकल्पनाया आवश्यकत्वेनोपदरितारव्यातपदनिरूपितशक्तिज्ञानजन्ययत्नोपस्थित्यायत्नशाब्दबोधे
 न ननीयवतीत्यानुपूर्वीज्ञानस्य सहकारित्वकल्पनेनैव केवलारव्यातपदाद्यत्नविषयकशाब्दबोधकारणसंभवा

केचित् आख्यातस्य यत्नवाचकत्वेपाकगोचरनिवृत्त्याख्ययत्नकालेचैत्रः पचतीत्यादिप्रयोगस्य योग्यत्वापत्तिमुद्राव
 यतिः तन्मदधीमहि। प्रत्यभावातिरिक्तनिवृत्त्याख्ययत्नमानाभावात् वस्तुतस्तु निवृत्त्याख्ययत्नांगीकारेपि न शक्तिः यतः पचतीत्यादि
 वाक्यान्पाकानुकूलहेतुवशाद् बोधोत्पत्त्यानिवृत्तिरव्ययत्नकालेपाकानुकूलहेतुवशात् न तदानीं तादृशप्रयोगस्य तथाविधप्रमात्मक
 पाकनक्तन्यायोग्यत्वं संपादयेति। यत्तद्विशिष्टापत्तिवारणाय प्रवृत्तिरव्ययत्नमेव आख्यातपदशब्दनावच्छेदकमुपवर्णयति तेषामेते इह साध
 नताज्ञानादिकल्पनावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वेन सिद्धायाः प्रवृत्तिरव्ययत्नान्तरीश्वरीयकृतिसाधारणत्वेमानाभावेनेश्वरेवेदवक्त्रातिवाक्या
 साधबोधानिर्वाहः परिचितनीयः। न च तत्राख्यातस्य हेतौ लक्षणयानानुपपत्तिरिति वाच्यं उपदर्शितरीत्याज्ञानेयतादृशवाक्याहो धा
 नीहेतुलक्षणाकल्पनाया अन्याय्यत्वात् न च आख्यातस्य यत्नत्वविशिष्टशक्त्येवैत्रः पचतीत्यादिवत् ईश्वरः पचतीत्यादिप्रयोगापत्तेरवश्य
 मारव्यातस्य प्रवृत्तिरव्ययत्नविशिष्टशक्त्यमुपगंतव्यमिति वाच्यं। आत्मापचतीत्यादिप्रयोगोतिरित्यत्र तथाविधप्रयोगशब्दार्थः तथावि
 धशब्दोवातथाविधशब्दजन्यप्रमात्मकबोधोवा। नाद्यः। कठतात्वाद्यभिघातरूपशब्दकारणसत्त्वेन पाविधशब्द इष्टापत्तेः नात्यः
 तथाविधशब्दस्यापादकात्वात् वाह्योपताज्ञानमेवापादकमिति बुनाशकनीयं तथाविधशब्दोवापत्तिरित्याह शशाब्द
 बोधप्रतितादृशयोग्यताज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनस्य निष्प्रयोजनत्वात् ननु पाकानुकूलकृतिमात्रचैत्रस्यादिशाब्दबोध
 प्रतिलक्षणाकारयोग्यताज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकनेदेन हेतुत्वकल्पने गौरवात् समानधर्मितावच्छेदकताप्रत्यासत्त्येव
 तथाविधयोग्यताज्ञानशब्दबोधो हेतुहेतुमद्भावः स्पष्टचितः। तथा च पाकानुकूलकृतिप्रकारतानिर्दिष्टविशेष

मापचतीत्यादिप्रयोगवत्तस्यापि वारणसंभवात् तथाहि आख्यातस्य यत्नत्वविशिष्टवाचकत्वे-

तावच्छेदकतासंबंधेन शाब्दत्वावच्छिन्नप्रतिपाकानुकूलकृतिप्रकारतानिरूपितविशेषतावच्छेदकतासंबंधेनज्ञानत्वेन
 हेतुत्वमित्योग्यताज्ञानशब्दबोधहेतुहेतुमद्भावेति तेतादृशसंबंधेनपाकानुकूलकृतिज्ञानस्य आत्मत्वे सत्तातेन
 तादृशशब्दापत्तेरिति यमाणायां कतः पाकानुकूलकृतिमानासेति बोधापत्तिरिति तुमाशंकिताः॥ अवच्छेदकता
 संबंधावच्छिन्नतादृशकृतिप्रकारताकशाब्दबोधप्रतिताविधयोग्यताज्ञानस्य हेतुतायाः कल्पनीयतया आत्माप
 चतीत्यादौ विशेषदर्शिनो योग्यताज्ञानविरहेण तथाविधप्रमात्मकशाब्दबोधापत्तेरशक्यताह॥ एवं च ईश्वरः प
 चतीतिवाक्यजन्यतादृशशब्दबोधापत्तिवारणस्यापि सुलभत्वात् न चैवं ईश्वरोवेदवक्त्रातिप्रयोगाहो धावुपपत्तिः
 ईश्वरे अवच्छेदकतासंबंधेन हेतुत्वकल्पनादिति वाच्यं तत्र समवायसंबंधेन तादृशकृतिप्रकारकत्वाद्बुद्धिप्रतितादृश
 नुपूर्वज्ञानस्य हेतुत्वकल्पनात् ईश्वरः पचतीत्यादितः तथाविधशब्दबोधापत्त्यानुसादनतथा कल्पनाया असंभवात्
 ननु च आत्मापचतीत्यादिवाक्यजन्यतथाविधशब्दबोधेपि इष्टापत्तिमंगीकुर्वतीत्यस्य अधिकेन। ननु यत्नत्वविशिष्टे आख्यातपदस्य
 शक्त्यापि प्रमाणमत्र आह॥ पचतीत्यादि। कसेतीत्यनेन त्रमेणेति शेषः। सर्वस्यातविवरणमिति। दशालकाराणामर्थक्येन नदित्यर्थः
 बोधरितवाक्यस्यार्थक्येन विवरणमित्यस्य तत्त्वज्ञानमिति भावः॥ ननु कथं विवरणस्य शक्तिर्याह संशयविधवा अनुमान
 विधयाका नाद्यः। पाककृतीत्यादिविवरणस्य पाकविषयकत्वमात्रे बोधकत्वेन यत्ने आख्यातशक्त्योचकतया तत्त्वज्ञानप्रवेश

विधिप्रमाणसंज्ञात् नोऽऽप्यहेतुप्रयोगस्यासंज्ञादिति चेन्न आख्यातपदयत्नविशिष्टशक्तेः बाधकं विना यत्नस्य
 विशिष्टाधिक्येति प्रतिपादितार्थकत्वात् पाकस्य विशिष्टशक्त्यपाकपदप्रतिपादितार्थकपञ्चातुबतः यदि विशिष्टबाध
 कपदप्रतिपादितार्थकतत्तत्र शक्तमिति सामान्याभ्याविवरणस्यापिशक्तिग्राहकत्वसंज्ञात् ननु पदार्थानुमानमप्रयोजक
 मित्यत आह व्यवहारादिवेति बाधकं विना अन्यत्वं यत्नप्रतिसंधाने विना इदं तु धर्मिणि आख्यातस्य शक्तिव्यवहारार्थमुक्तं न्युस
 नेरिति शक्तिग्राहकसंज्ञादिसर्थः तथा च विवरणे हेतुकानुमानस्य शक्त्यग्राहकत्वे तु न्युक्त्या व्यवहारहेतुकानुमानस्यापिश
 क्यग्राहकतया घटत्वादिविशिष्टे घटपदादेरपिशक्तिविक्षेपप्रसंग इति भावः ननु विवरणे तत्रैव शक्तिग्राहक्यत्रान्यत्वं न्य
 त्वप्रतिसंधानवार्ता प्रकृते तु पाकः यत्नेन न्यः पाकत्वादित्यनुमानादपि यत्नस्य लानसंज्ञेनान्यत्वं न्यत्वात् अन्यत्वं न्यस्या
 पि आख्यातपदशक्त्येव मपराद्धर्मिणेत्यत आह किं करोतीत्यादि यत्नप्रतिसंधानविशिष्टे जिज्ञासितसंबंधबोधकश
 द्प्रयोगे पक्षीत्कृत्तरस्य उत्तरकाळमविषयवृत्तीति वाक्ये उपदर्शितप्रभनिवर्तकत्वस्य यत्नार्थकत्वं विना यत्नस्य विशि
 ष्टपाकसंबंधबोधकं विना अयं शकः यद्धर्मविशिष्टे यद्धर्मविशिष्टस्य संबंधः यत्नप्रतिसंधानात्प्रतीयते तद्धर्मविशिष्टे
 तद्धर्मव्याप्य धर्मविशिष्टसंबंधबोधकश्चेत्तदुत्तरवाक्यात्प्रतीयते तदा तदुत्तरवाक्ये तत्प्रभनिवर्तकं नवति यथा घटत
 विशिष्टे जिज्ञासितसंबंधबोधकत्वस्माद् घट इति प्रतिसंधानविशिष्टे दंडन्यत्वं बोधकदंडाद् घट इत्युत्तरवाक्ये
 निवर्तकत्वं प्रकृतं च आख्यातस्य यत्नस्य विशिष्टावाचकत्वे व्यापारशक्त्यापञ्चातीत्यादिकां तत्पाकानुक्त व्यापारबोधाभ्यु

पगमे यत्नस्य विशिष्टपाकसंबंधबोधाभावात् तदा कस्य यत्नस्य विशिष्टे जिज्ञासितसंबंधबोधकं किं करोतीति प्रभकक
 निवर्तकत्वात् उपपत्त्या अन्यत्वं न्यत्वेपि आख्यातस्य यत्नस्य विशिष्टे शक्तिरावश्यक्येति ननु रथोगच्छतीत्यादे आख्यातस्य यत्नबोध
 कत्वात् संज्ञेन व्यापारशक्तिरावश्यक्येति तत आह अचेतन इति अचेतनाथं मुख्यविशेषकबोधजनकत्वात् इत्यर्थः अतः क
 व्यापार इति अत्रातु कळलोकीर्तनं तु गमनस्य तेन संबधेन व्यापारो न्यस्यो रणाथं ननु तदतन्वीवेनापित्तक्षणी
 यता व्यर्थत्वोक्तं तत्र गमनस्यान्ये पदार्थः पदार्थेनान्वेति ननु पदार्थे कदेशेनेति व्युत्पत्तिविशेषाच्च अत्र
 व्यापारलक्षणावादिमतं दूषयति अन्यदीयेत्यादि रथगमनानुक्तनोदनाख्यसंयोगादिमतिनिश्चलपुरु
 षे अयं पुरुषो गच्छतीत्यप्रयोगादित्यर्थः तथा च आख्यातस्य व्यापारो लक्षणावादिमते तादृशानिश्चलपुरुषेपि
 गमनानुक्तचोदनाख्यसंयोगादिरूपव्यापारवत्तया स पुरुषो गच्छतीत्यादिप्रयोगापत्तिरिति भावः ननु तादृ
 शपुरुषे तथाविधप्रयोगापत्तिर्नामतथाविधवाक्यजन्यप्रमात्मकबोधापत्तिः सा तादृशपुरुषस्य निश्चल
 लतादशाया मुद्राव्यते अन्यदा वा अन्ये इष्टापत्तेः आद्येतकाळोत्तरविनतादृशरावबोधाप्रसिध्यापत्यसंज्ञ
 वश्यत आह रथोगच्छतीत्यादि केचिन्नुसामानाधिकरण्यसंबधेन वर्तमानगमनविशिष्टव्यापारे आख्या

तस्य लक्षणा कल्पना नोपदर्शिता पत्तिरित्यत आह ॥ **रथोग** कृतीत्यादि इत्याहुः ॥ **कृति** व्यापारयो रित्यादि ॥ कृतिरिति व्याख्या
पारलक्षणा कल्पना गौरवाभ्यां कृतिश्च कृति व्यापारयो र्वधेन कृति व्यापारयोः प्रतीत्य संभवा दित्यर्थः ॥ ननु जीनातीत्यादौ व्या
श्रयत्वे व्याख्यातस्य लक्षणा कल्पने चेन्नोपदर्शितातीति प्रयोगकाले घटाज्ञानवति मैत्रेयैर्नोपदर्शितातीति प्रयोगा पत्तिः ॥ एक काळीन तसंबंधावच्छि
न्नतदाश्रयत्वस्य तदानीं मैत्रेयसिद्धांततत्संबंधावच्छिन्नाश्रयत्वे लक्षणा कल्पने पुनरतीव गौरवं तदपेक्षया व्यापारलक्षणा कल्पन
मेव व्यापारः ॥ अतिप्रसंगस्य तु पदवितीरतीत्या वारणीयत्वात् ॥ यदि च आख्यातस्य आश्रयत्वत्वेन आश्रयत्वसामान्ये लक्षणा जीना
तीत्यादौ च आश्रयत्वत्वेन रूपेण समवायसंबंधावच्छिन्नाश्रयत्वस्यैव बोधः तथैव कार्यकारणभावकल्पनात् ॥ तथापि व्यापार
लक्षणापेक्षया गौरवापत्तेरित्यत आह ॥ **गत्यादि** मत्वेति ॥ आदिना ज्ञानादि परिग्रहः ॥ मात्रपदेन व्यापारव्यवहृदः ॥ तथा चानुभवानुस
रेनागत्या तत्संबंधावच्छिन्नाश्रयत्वे लक्षणा तथापि धगुरुतर कार्यकारणत्वेनैव कल्प्यत इति भावः ॥ **केचित्तु** ॥ ननु पदवितीर
छेपु व्यापारस्यैव आश्रयत्वस्याप्यप्रतीतेरुक्तं तत्र लक्षणयत्नत आह ॥ **गत्यादि** मत्वेतीत्याहुः ॥ ननु आख्यातस्य मुख्यार्थव्यापकत्वे स
र्वत्र आश्रयत्वे लक्षणा कल्पने न संभवंति घटो नश्यतीत्यादौ तत्प्रतीत्य संभवात् ॥ घटस्य नष्टत्वेन नाश आश्रयत्वाभावात् ॥ प्रतियोगिता
संबंधेन नाशतावच्छिन्नं प्रतिप्रतियोगिनः तादात्म्यसंबंधेन हेतुत्वा नुसंधेन नष्टस्यापि प्रतियोगितासंबंधेनाश आश्रयत्वांगी
कारणनल्लघवात्प्रतियोगित्व एव लक्षणा कल्पनस्यैवोचित्यादिसंभवात् ॥ नश्यतीत्यादौ विधिः ॥ **निरुद्धेति** ॥ अनादिसिद्धयर्थः ॥
ननु पदवितीरवृत्तप्रयोगसत्त्वे तत्र शक्तिरेव किमिति न कल्प्यत इति चेत् ॥ यत्नत्वरूपलघु राक्यतावच्छेदक सद्भावेन तत्संबंधे

नात्र

तत्र

रित्याश्रयत्वतावच्छिन्ने शक्तिकल्पने गौरवज्ञानरूपप्रतिबंधकस्य जलांजलिः प्रसज्येत ॥ न च आश्रयत्वस्यातिरिक्तत्वमभ्युपेक्षतद
वच्छिन्ने शक्तिकल्पने बाधकाभाव इति वाच्यं ॥ तर्हि व्यापारत्वमप्यतिरिक्तमभ्युपेक्षतदवच्छिन्ने पि शक्तिकल्पनस्योचितत्वात् न च
स्थापतिः ॥ तथा सति विनिगमनाविरहात् अर्नतत्तद्वर्मावच्छिन्ने शक्तिकल्पनमप्यभ्युपेक्षता घवात् ॥ **ननु** यत्नत्वावच्छिन्न एव आख्यात
स्य शक्तिकल्पने बाधकाभावात् ॥ एतन्समवायत्वमतिरिक्तं स्वीकृत्य तदवच्छिन्ने आख्यातस्य शक्तिः अन्यत्र लक्षणेऽपि निर
स्ता ॥ उपदर्शितविनिगमनाविरहेण तत्र दनेन धर्मावच्छिन्ने शक्तिकल्पनाप्रयुक्त गौरवस्य जागरूकत्वादिसिद्धिकमपेक्षयामः ॥ न
नु चैव जीनातीत्यादौ आश्रयत्वे निरुद्धलक्षणा कल्पनं निरर्थकमेव तत्र आश्रयतासंबंधेन चैव ज्ञानरूपधालर्थस्यान्यथेनै
व उपदर्शितानु नोपपत्तेः ॥ तत्राश्रयत्वप्रकारका उच्यते अस्मिन्निति चिंतामणिकारमतद्रूपमाह ॥ **चैत्रः पचतीत्यादि** ॥ चैत्रपा
वोधादिति ॥ चैत्रः पचति तद्रूप इत्यादौ कर्मतासंबंधेन पाके तद्रूपस्य चैत्रः पचति तद्रूप इत्यादौ कर्मतासंबंधेन चैत्रस्यान्यथा
नु न वाचावा दित्यर्थः ॥ **धालर्थ** प्रतिपदिकार्थयोरिति ॥ धालर्थनामार्थयोरनेदातिरिक्तसाक्षात्संबंधेनान्यवबोधस्यान्यथान
तयेत्यर्थः ॥ अत्र चैत्रोक्तं पचतीत्यादौ अनेदसंबंधेन धालर्थनामार्थलोकलोकस्यान्यथास्य निजंग अतोऽनेदातिरिक्तमिति ॥
ननु तत्र विशेषणविच्छेदे वा जेदार्थः तत्रैव चैत्रोक्तस्यान्यथाभ्युपेक्षते ॥ तथा च तत्राजिदतिरिक्तत्वविशेषणानुपादानेपि न
दोषः नामार्थप्रत्ययार्थयोरैवान्यवबोधस्य तत्रोक्तस्य नत्वादिति चेत् ॥ सत्यं ॥ विशेषणविच्छेदः साधुत्वेनाजिदार्थकसाक्ष
नवात् ॥ तस्य अनेदार्थकत्वेपि पुनर्विच्छिन्नमनुसंधीदेन स्यलोकपाक इत्यादौ अनेदसंबंधेन पाके लोकान्वयवो

तैरिच्छाः न च लघुवाततजादिपदस्य ह्येतौ शक्तिरंगीक्रियतामिति वाच्यं तथा सति पक्षाचे जट्यादौ चेत्त्रैतजर्थवृत्तेः समवाय
 संबन्धेन न च बोधासंज्ञात् ॥ नामार्थभातर्थयोरिव नामार्थयोरपि जनेदतिरिक्त संबन्धेन न च यस्याव्युत्पन्नत्वात् ॥ अत्र
 धातुः कर्मत्वमित्यादिनिराकृतवाक्यात् ॥ यिकर्मतायां आधेयतासंबन्धेन घटान्वयबोधप्रसंगात् ॥ अत्र चोनाम
 त्वेनास्तीति न संभावनीयं ॥ स्वाधेतत्वेन तस्यापि नामत्वात् ॥ तदाहुरनियुक्ताः ॥ स्वाधेतमिह नामेष्टमिति मित्यादि ॥ ज्ञाता
 इत्यादौ तु ह्येतानां नुक्कलान्नावेनानां नुक्कलस्य भयबोधासंज्ञात् ॥ तत्र आश्रये लक्षणा वक्ष्यती ॥ ननु तादा
 त्र्यत्र चो लक्षणां गीकारेपि कर्तेत्यादौ तत्र शक्तौ वृत्तस्य भयबोधोस्तु किं धातोर्धत्त शक्ता इति चेन्न ॥ तथा सति कर्तेत्य
 वधानुवैयर्थ्यपत्तेः ॥ तस्यावैयर्थ्ये तस्य दाहव्यापारस्य भय इति बोधापत्तेः ॥ न च तत्र धातुपदे तास्य वग्राहकमिति वा
 च्यं ॥ प्रत्ययानां प्रत्ययार्थान्वितस्वार्थबोधकव्युत्पत्तेरिति ॥ ननु कर्तृपदात्तस्य भयबोधस्य न वतितदेव ह्यजो यत्तार्थकत्वा
 यानितदवततस्य दाहविशेषाश्रयस्य तदनुक्कलव्यापाराश्रयस्य वा बोधस्येवांगीकारात् तस्य तादाह ॥ क्रियायाश्चादि ॥ धातोः
 क्रियार्थत्वमन्युपेत्य कर्तृपदाक्रियाश्रयत्वं बोधांगीकारे क्रियाश्रयमात्रे कर्तृव्यवहारः स्यात् ॥ तस्य क्रियानुक्कलव्यापा
 रार्थकत्वमन्युपेत्य कर्तृपदातोदशव्यापाराश्रयबोधांगीकारे चकारकमात्रे कर्तृव्यवहारः स्यात् ॥ तद्वत्तादाह मात्रस्यैव तथा
 विधव्यापाराश्रयत्वादिनिभावः ॥ ह्यजो व्यापारशक्तिवादीमीमांसकः प्रत्यवतिष्ठते ॥ जनेति ॥ अंकुरः धातु इति प्रयोग

उक्तं

६

स्य ह्यजो यत्तार्थकत्वेपि ईश्वरी पठति मादाय संज्ञेन तस्य व्यापारार्थकत्वात् ॥ धातुयोगादाह ॥ बीजादिनेति ॥ तथा च ह्यजो व्यापा
 रार्थकत्वेपि बीजादिकरणकव्यापारजन्यः अंकुर इति बोधजनकस्य बीजादिनां कुरः धातु इति प्रयोगस्य ॥ ननु तस्य तादाह ॥ कर्तृपदेव ॥ वक्ष्यते स
 चायकत्वावश्यकमिति नावः ॥ ननु तथा सति कारकमात्रे कर्तृव्यवहारः अशक्यपरीहार इत्यत्र तादाह ॥ कर्तृपदेव ॥ वक्ष्यते स
 तमीतस्याश्रयकत्वमर्थः ॥ पदपदं च वाक्यपरं ॥ तथा च कर्तृरूपवाक्यघटकस्य ह्येत्यर्थः ॥ यदीति ॥ वस्तुतः कारकमात्र
 स्य कर्तृपदार्थत्वे धातुविरहः विवक्षातः कारकाणि भवेतीति शब्दिकव्युत्पत्तेरेवातिप्रसंगजं कत्वादिति नावः ॥ ननु ह्यधा
 तोरनतसंयोगविभागादिरूपव्यापारशक्तत्वापेक्षया लघुवाद्यत्वे शक्तत्वमेवोचितं उपदर्शितं स्वच्छे च व्यापारलक्षणां गीकारानां
 नुपपत्तिरिति चेन्न ॥ बहुषु स्वच्छेषु तथा प्रयोगाभावेन तत्र शक्तिग्राहकाभावात् ॥ अन्यथा पदपदार्थे धातुवाक्यदाचि ह्यध
 सभवेन तस्यापि तत्र शक्तिकल्पना स्यात् इति न किंचिदेतदह ॥ धातोर्वापारबोधकत्वं व्यक्ताप्यारब्धातस्यापि तदा च कर्तृव्यव
 हारोपयति ॥ एवं चेति ॥ धातोर्वापारशक्तेर्विवरणार्थं तत्तद्विशिष्टे आख्यातशक्तिकल्पनाभावे चेत्यर्थः ॥ अत्र तन्मिति ॥ का
 ष्ठादावपीत्यर्थः ॥ बाधकं विनेति ॥ व्यापारे आख्यातस्य शक्तिकल्पने बाधकं विनेत्यर्थः ॥ गोणत्वायोगादिनि ॥ व्यापारे आख्यात
 स्य लक्षणा कल्पनाया अन्याय्यत्वादि ॥ तदर्थः ॥ जनकव्यापार इति ॥ शक्यतावत्तदककोटौ जनकत्वांशनिवेशसु पुच
 नीत्यादिका कल्पनयशाब्दबोधजनकत्वे स्य प्रकारविध्यानां ननु भवति प्रायेण ॥ तदर्थ इति ॥ आख्यातपदार्थ इत्यर्थः ॥ न
 च जनकत्वं पूर्वकालवर्तितमात्रं शक्यतावत्तदककोटौ निवेशनीयं नापवादिसंगताह ॥ तदुक्तेति ॥ तथा बोधपरिति

नो

पतिवारणार्थं गुरुत्वेऽपि अनन्यगतिकृत्या अनन्यथा सिद्धनियतपर्ववर्तित्वरूपजनकत्वस्यैव आख्यातपदशक्य
 तावच्छेदककोटौ निवेशनमुचितमिति भावः । तर्हि ति । आख्यातस्य यत्नत्वविशिष्टावाचकत्वेऽत्यर्थः । यत्नाविना
 नृतेत्यादि । यत्नजन्यत्वव्याप्यो यः पाकादिक्रियाविशेषस्ते न हेतुना तत्कारणीभूतस्य यत्नस्यानुमानादित्यर्थः । अ
 त्रपाकादिक्रियाहेतुसौकीर्तनं च तादात्म्यसंबंधस्य व्याप्यताद्यकत्वमभ्युपेत्य । तथा च पाकः यत्नजन्यः पाकादइत्या
 अनुमानात् पाके यत्नजन्यत्वसिद्धिकालेऽन्यविनिवेद्यतया यत्नेऽपि पाकजनकत्वसिद्ध्या पचतीत्यादौ पाकजनकयत्नानु
 त्तवनिर्वाह इति भावः । ननु आख्यातस्य व्यापारत्वात् कल्पे पचतीत्युत्तरं पाकजनकयत्नवानिति विवरणसंगति
 रित्यत आह । पचतीति । तात्पर्यविवरणमिति । तात्पर्यविषयीभूतार्थविवरणमित्यर्थः । न वयादृशवाक्यस्य पदा
 त्तराक्तिलक्षणा न्यतरूप इत्यायादृशार्थबोधः स एव तस्य तात्पर्यविषयीभूतः प्रकृते च पचतीत्यादिवाक्यधर
 नूतपदा इत्यायात्वा बोधे कथं तत्र तात्पर्यविषयत्वमिति वाच्यं । धर्मोऽस्तीति वाक्ये तस्य योऽनुमिति विषयीभूतयत्नतात्पर्यकत्वं न वाह । तात्पर्यं चास्माद्व्यादे
 तदर्थबोधो न वदिस्यादिव को नाल्लभ्यमाना एतच्च प्रयोज्यत्वप्रकारिकैतदर्थबोधो सतीति । ननु विवरणस्य परं

स्य
 ७

पदात्तात्पर्यविषयीभूतार्थपरत्वकल्पने सर्वत्र तथा संभवेन शक्तिग्राहकत्वमनुपपन्नं स्यादित्यत आह । अन्यथेति । अन्यत्र
 न्यार्थस्यापि विवरणात् शक्तिकल्पन इत्यर्थः । तथा च यत्रान्यत्र भूतं नास्ति तत्रैव विवरणस्य शक्तिग्राहकत्वमायातीति वा
 क्यः । एवमिति । तत्र उपदर्शितानुमानेन पाकजनकयत्नानुत्तवनिर्वाहेऽपीत्यर्थः । यत्नस्येति । पाकजनकयत्नस्येत्यर्थः । ननु
 अनुमानादुपस्थिते तथा विधयने आख्यातोपस्थापितवर्तमानत्वस्य औत्तरकाळिको बोधोऽभ्युपेत इत्यत आह ।
 नस्येति । अपदार्थत्वात् । पदानुपस्थितत्वात् । तथा च पदानुपस्थितार्थस्य शाब्दबोधाविषयत्वनियमेन तत्तात्पर्य
 नापात्रसंभवादिति भावः । ननु तत्र यत्नबोधकपदमध्याहार्यतया बोधोऽङ्गीकार्य इत्यत आह । अन्यथेति । जानाति
 रथागच्छतीत्यादित्यर्थः । यत्नजन्यत्वादिति । शाब्दबोधपदजन्यपदार्थोपस्थितोऽस्मादृशकार्यकारणभावसिद्धत्वादि
 त्यर्थः । तथा च जानातीत्यादौ आश्रयत्वे वर्तमानत्वान्वयवारणाय विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनाश्रयत्वोपस्थापकाख्यातपदनि
 रूपितवृत्तिज्ञानजन्यवर्तमानत्वप्रकारकशाब्दबोधप्रतिप्रकारतासंबंधेन शाब्दधातुनिरूपितवृत्तिज्ञानजन्योपस्थिते
 तुल्यकल्पने न वदिस्यादिव को नाल्लभ्यमाना एतच्च प्रयोज्यत्वप्रकारिकैतदर्थबोधो सतीति । ननु विवरणस्य परं
 निरूपितवृत्तिज्ञानजन्यवर्तमानत्वप्रकारकशाब्दबोधप्रतिआख्यातपदनिरूपितवृत्तिज्ञानजन्यव्यापारोपस्थितेः प्रकारता
 संबंधेन हेतुत्वकल्पने च तत्र अध्याहृतपदार्थत्वे वर्तमानत्वान्वयबोधासंभवादिति भावः । ननु व्यापारोपस्थापकाख्यात

तपदज्ञानजन्यवर्तमानप्रकारकशाब्दबोधप्रतियोगपदजन्योपस्थितेरपिविशेष्यतासंबंधेनातिरिक्तहेतुत्वकल्पनाभानुपप
 त्तिरिति चेत् एतादृशातिरिक्तकार्यकारणभावकल्पनापेक्षया आख्यातस्य यत्नविशिष्ट एव शक्तिकल्पनायाः लक्ष्यता
 ननु अत्र कोऽर्थः पाकजनकवर्तमानयत्नवान् पाकजनकव्यापारवत्त्वादित्यनुमानात्पचतीत्यादौ पाकजनकवर्तमानयत्नानुभू
 तौपपत्तिरित्याशंक्यनिराकरोति न चेति यत्नविनिर्माणेति तथा च व्याप्तिनारात् व्याप्तिग्रहसंभवेन तथा विधानुमितिनसंभ
 वतीति भावः ननु तथा विधवर्तमानयत्नविशिष्टकाचिकसंबंधेनादृशव्यापारस्य हेतुत्वमंगीकार्य इति नोक्तानुपपत्तिरि
 त्यत आह धर्मविशेषेति चेत् आदि व्यक्तिवृत्तिता चेत् यर्थः ननु चैतः तथा विधवर्तमानयत्नवान् तथा विधव्यापारवत्त्वादि
 त्यनुमानाच्चैव वर्तमानयत्नानुभूतिनिर्वाहो विषयतीत्याह तदधिकरणेति तथा विधयत्न अधिकरणकाष्ठादिव्यापार
 स्यादिति चेत् न्यायिना भूतेत्यादि चैतन्यव्याप्येति रदंतु स्वरूपकथनपरं न तु हेतुतावच्छेदकप्रोद्योनिविष्टं तस्य
 तत्र निवेशप्रयोजनाभावात् शोभनादिरित्यादि न च सौंदर्यापरपर्यायशोभनत्वविशिष्टतथा विधव्यापारस्यैव त
 त्र तथा विधवर्तमानयत्नानुमापकत्वमुपेयमिति वाच्यं काष्ठादावपि सौंदर्यसंभवेन तथा विशिष्टहेतुसंभवाच्चैत्रिवा
 रस्य दुर्वारत्वात् वतु तथा विधवत्त्वविशिष्टसमवायो हेतुतावच्छेदकसंबंधस्तान्युपगमान्न व्यभिचारावकाशले
 रा इति तदसह तस्य संबंधतायां प्रमाणाभावात् पचतीत्यादौ सर्वत्र तसंबंधघटितव्याप्तिग्रहसत्त्वे प्रमाणाभावाच्च

तथा आख्यातस्येति पचतीत्यादौ आख्यातस्य जनकयत्नलक्षणाया अंगीकार्यत्वादित्यर्थः असंभवेनेति अनन्यथा सिद्धति
 यतोऽप्यवर्तितरूपजन्यत्वात् तत्र स्वव्यापारत्वस्य आख्यातपदशक्ततावच्छेदककोटिप्रवेशगौरवान् दपेक्ष्य कार्यसामान्य
 जनकतावच्छेदकत्वनिर्दिष्टाया यत्नजातेरेव तत्र कथतावच्छेदककोटिनिवेशनस्योचितमिति भावः ननु सर्वमिदं संभवति
 जन्यत्वस्योक्त्यपेक्षेन देवतस्य तिरिक्तत्वांगीकारात् तथा च तिरिक्तजन्यत्वात् स्वव्यापारत्वस्यापि पदशक्ततावच्छेदकको
 टिप्रविष्टत्वेन विविधा यत्नसुलभ्यामः साधकं चरथोगच्छतीत्यादौ लक्षणया अकल्पनमिति चेत् सत्यं व्यापारत्वस्यास्या
 तपदशक्ततावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वेन संयोगविक्रमादि रूपजन्यसामान्ये आख्यातपदशक्तत्वकल्पने गौरवान्
 दपेक्ष्य यत्नमात्रेण शक्तिकल्पनेनाप्यवस्थाति स्फुटत्वात् यत्नस्यापि व्यापारतया तच्छक्तिकल्पनस्य व्यापारसामान्यशक्तिक
 ल्पनेऽप्यवश्यं कर्तव्यं चेति न आख्यातस्य समवायमात्रेण शक्तिः समवायत्वं कथतावच्छेदकं तच्चातिरिक्तं मुख्यप्रयोगश्च
 रथोगच्छतीत्यादौ पचतीत्यादौ जनकयत्नलक्षणायाः तदपि न सम्यक् अनंतसमवायेतच्छक्तिकल्पने गौरवात् न च समवा
 यस्यैकतया न गौरवावकाशो लक्षणवचनंतयत्नशक्तिकल्पनापेक्षया स्फुटमेवेति वाच्यं एकस्मिन् समवाये आख्यातशक्तिक
 ल्पने केवलं चैत्रस्य पदज्ञानवत्तादृशायां चैत्रोद्यतजानातीति वक्तुं चैत्रोद्यतजानातीति प्रयोगापत्तेः न च सते आख्या
 दिसमवायोपेक्षया शानादिसमवायस्यैव लक्षणाभावेन आख्यातादिसमवायवतिमैत्रासनिस्तानाभावादृशायाम

२२

पिज्ञानसमवायसत्ताह। यदि वा स्यात्पदार्थसमवायान्वयेततदात्मनिरूपितत्वविशिष्टसत्त्वं संभलमंगी ह्योक्त बाधकोहा
 रः संभाव्यते। तथापि अतिरिक्तसमवायत्वमाख्यातपदरीक्यतावच्छेदकमुततभाजविशेषकज्ञानादिकमित्यत्र विनिगमना
 विरहेण गौरवंदुरुद्धमेव। यत्नशक्तिवादिमते तु यत्नत्वस्य जातिरित्यादि तदितरस्य यत्नसामान्यसाधारणस्य गौरवेण शक्यतावच्छेद
 के लस्यासंभवदुक्तिरुक्त्या अथ वस्य अलगाप्यशक्यवारणीयत्वमेवेति सुधीरित्यस्य यत्नस्य संशयकते। यत्नविहायेति। न
 यत्नविहायेति। जनकयत्नशक्तिवादिनामपि जनको शक्ति कल्पनस्यावश्यकतया जनकशक्तिवादिमते तदतिरिक्ते शक्य कल्पनेन ल
 यत्नसंभववादित्यर्थः। तथा चेति। जनकमात्रशक्ति कल्पने चेत्त्यर्थः। अचेतनेपीत्यादि। रथोगच्छतीत्यादौ गमनजनकनोदन्तरव्य
 संयोगादेरथादौ सत्त्वेन आख्यातस्य शक्त्येव तथा प्रयोगसंभवेतत्र आश्रयत्वाद्दोषधना कल्पनापि नास्तीति भावः। अपचयपी
 तिनवासाधारणजनकशक्तिरुरीकरणीया। अदृष्टस्य साधारणकारणतया तदतिपावुरीत्यपुरुषे पचतीति प्रयोगापत्तिरिति
 तिकार्यं। गौरवात्। ननु पाकजनकादृष्टजनकस्यैव पिपाकजनकतया यागादि गोचरकृतिरिति चेत्पिपचतीति प्रयोगापत्तिरिति
 वारयति। पाकजनकादृष्टजनकेति। माना जावदिति तस्यैवाकादिजनकादृष्टजनकस्यैव सत्त्वं जनकप्रमाणाभादेवेत्यर्थः। शिष्या
 दितित्यादिस्थितिः सकृदेकाकार्यत्वादिति श्रुतनुमान इत्यर्थः। तज्जनकेति। शिष्यादिजनकेत्यर्थः। अथातिप्रसंगोपीति प
 दमापाततः तत्र सकृदेकत्वस्यादृष्टादृष्टजनकस्यैव तिन्यलार्थकतया लुपपत्यभावादिति। ननु चेतीष्टसाधनताया विध्यर्थे
 वादिसौंदर्यमते तज्जनकादृष्टजनकस्यैव तिरपितजनकत्वस्य वेदबोधितत्वेन दुरपह्ववत्वात्कथमतिप्रसंगाद्दृश्यते
 * तिनपाकप्रयोजनकतया न्यासासिद्धत्वेन वा भादिना नुमानादिप्रमाणमस्तीति। अतएवेति। तज्जनकादृष्टजनकः

ननु पाकजनकादृष्टजनकस्यैव तिन्यलार्थकतया लुपपत्यभावादिति प्रयोगापत्तिरिति वारयति। पाकजनकादृष्टजनकेति। माना जावदिति तस्यैवाकादिजनकादृष्टजनकस्यैव सत्त्वं जनकप्रमाणाभादेवेत्यर्थः। शिष्यादितित्यादिस्थितिः सकृदेकाकार्यत्वादिति श्रुतनुमान इत्यर्थः। तज्जनकेति। शिष्यादिजनकेत्यर्थः। अथातिप्रसंगोपीति पदमापाततः तत्र सकृदेकत्वस्यादृष्टादृष्टजनकस्यैव तिन्यलार्थकतया लुपपत्यभावादिति। ननु चेतीष्टसाधनताया विध्यर्थे वादिसौंदर्यमते तज्जनकादृष्टजनकस्यैव तिरपितजनकत्वस्य वेदबोधितत्वेन दुरपह्ववत्वात्कथमतिप्रसंगाद्दृश्यते

तथापीति जनकमात्रशक्तिवादिनापीत्यर्थः। ननु जनकत्वेन आख्यातस्य शक्ति कल्पने शक्यतावच्छेदके गौरवान्दपेक्ष्यते बलः
 आह। भावे चेति। तज्जनकादृष्टजनकस्यैव सत्त्वं जनकत्वे प्रमाणसद्भावे चेत्यर्थः। तादृशकृतिवारणायेति। तादृशकृति
 कृते तथा विधुप्रयोगवारणायेत्यर्थः। यत्नत्वविशिष्टशक्ति कल्पनस्यो बोधितत्वात्तथैवाह। यत्नमात्रमिति। यत्नत्वविशिष्ट
 मात्रमित्यर्थः। न वा स्यात्तस्य यत्नमात्र वाचकत्वे आख्यातपदयत्नपदयोः पूर्यायतापत्तिः तत्त्वक्यतावच्छेदकावच्छिन्नश
 क्तत्वस्य तत्त्वक्यतापदार्थत्वादिति वाच्यं। इष्टत्वात्। ननु विषयित्वस्य धात्वर्थसंस्पर्गताभ्युपगमे पाकानुपधायकपाकगो
 चरत्ववतिपुरुषे पचतीति प्रयोगापत्तिरित्यत आह। जनकत्वेति। फलोपधायकत्वं चेत्यर्थः। फलोपधायकत्वे च तत्त
 द्यत्नित्वावच्छिन्नजनकत्वमतिरिक्तं चेत्यन्यदेतदिति भावः। वेत्यावरणमतमाह। कर्तृकर्मणी इति। लकारवाच्ये। आ
 ख्यातवाच्ये। इतीति। इत्यत्रैत्यर्थः। सामानाधिकरण्यनिमित्तादिति। नामाख्यातयोरेकधर्मिबोधकत्वरूपसामानाधि
 करण्यबोधस्यानुभवसिद्धेत्वादित्यर्थः। ननु एतादृशानुभवेमाना जावदस्य तमाह। अत्रैत्येति। कर्त्रीख्यातकर्मरखा
 तयोः कर्तृकर्मणोरनभिधायकत्वे इत्यर्थः। तयोरिति। तृतीया द्वितीययोरित्यर्थः। अनभिहिताधिकारीयत्वादिति कर्तृकर्मो न
 निधायकख्यातसमन्विताहारे विहितत्वादित्यर्थः। यत्राख्यातेन कर्तृनाभिधीयते तत्र तृतीया यत्र च आख्यातेन कर्मनाभि
 धीयते तत्र द्वितीया अत्रिष्टुक्तसंमतेरिति भावः। ननु आख्यातस्य कृत्यनिधायकत्वानभिधायकत्वं एव द्वितीया तृतीया
 निधायिके स्तः। तथा च व्यर्थमाख्यातस्य कर्त्रीधनिधायकत्वमित्यत आह। इत्यनिधानेति। अविशितादिति कर्मरख्यातसा

सञ्जथात्तरज्जत्ययेन कर्तृगतसंख्याभिधीयतेतत्रकर्तृरिहतीया-यत्रकर्तृगतसंख्यानाभिधीयतेतत्रकर्तृरिहतीया-४

चोरणत्वादित्यर्थः। तथा च नैवायकनये कर्मख्यातस्यापि कृतिवाचकतया तत्र तृतीयानस्यादिति भावः। न च नैवायकनये कर्मख्यात
 स्य कर्मत्वार्थकतया कथमेतदिति वाच्यं। प्राचीननैवायकनय एवेतदभिधानात्स्युद्धृतविषयत्वेदमुपरि दृष्टादिति। शंकरेण कर्म
 स्यादिति विषयः द्वितीयाहृतीययोस्तदभावोऽनियम इत्यर्थः। यत्र धातुतरप्रत्ययेन कर्मगतसंख्याभिधीयते तत्र कर्तृरिति तृतीया
 यत्र कर्मगतसंख्यानाभिधीयते तत्र कर्तृरिति तृतीया। एवं यत्र धातुतरप्रत्ययेन कर्मगतसंख्याभिधीयते तत्र कर्मणि द्वितीया भावः। त
 नयत्र कर्मगतसंख्यानाभिधीयते तत्र कर्मणि द्वितीयेति। चैत्रेण दृष्टो घट इत्यादाविति। न च सुपः संख्याभिधायकत्वे चैत्रो रूप
 वानित्युदाहरणं त्यक्त्वा चैत्रेण दृष्टो घट इत्युदाहरणपर्यंतानुधावनमकळमिति वाच्यं। न च क्रियारहितं वाक्यमस्तीति न्यायेन चै
 त्रोरूपवानित्यादौ गृहीत्यादिक्रियासंख्याद्वयतिष्ठेत्सर्वत्र लोभसंज्ञा वाक्यं सुपः संख्याभिधायकत्वेनेति शंकरानिराकृत
 नयः। न च सुपः संख्याभिधायकत्वे तत्रियतथाविधवाक्यपर्यंतानुधावनस्यानेष्वन्यादिति। कृतं वाक्ये सुप एवेति। अवश्यं कृतं वाक्यं
 सुपदादित्यर्थः। न च द्विधा यकत्वमिति। न संख्याभिधायकत्वमित्यर्थः। तथा च देवदत्तो गच्छतीत्यादावपि तिष्ठः संख्यानाभिधायकत्वेन
 तृतीयात्यादिति भावः। तादृशं सुपमिति। द्वितीयादिसंख्यालोभकं सुप्यदमित्यर्थः। द्वितीयादिप्रत्ययादिति। तथा च तत्र द्वितीयादिबोधान्यथानु
 पपत्त्यातिशयेपि संख्यावाचकत्वमिति भावः। यत्तु चैत्रो मेव श्रग्वत् इत्यादौ मेव उपदोत्तरसुप् विभक्त्ये द्वितीयादि लक्ष्णिकतया द्वितीयादिबोच
 सत्वेति त्रः संख्याभिधायकत्वं निर्युक्तिकमिति। तदभ्रह्मणो विनिगमनाविरहेण तत्र चैत्रपदोत्तरसुप् विभक्त्ये त्रिपितृक्षणायादित्व

संख्या ६

संख्या ५.

दोषवत्त्वस्यावश्यकत्वेनैव द्वयमेव द्वयस्य प्रतीकत्वात् नैव द्वयस्य प्रतीकत्वात् नैव द्वयस्य प्रतीकत्वात् नैव द्वयस्य प्रतीकत्वात्
 देरव्यतिष्ठानां कनीयां तत्रैकत्वस्य विवक्षितत्वादिति ननु तथाप्युपदेशितं नुक्त्यातिशयोक्त्या निधायकत्वमस्तु एकत्वा निधायकत्वेन
 नियुक्तिरुक्त्या शंका मपाकर्तुमाहात्म्यवादेकवचनत्वादिति नैवेति तथाचैकवचनत्वविशिष्टसुस्यस्यैकत्वशक्ततावच्छेदकत्वकल्प
 ने गौरवात्तदपताय एकवचनत्व एव एकत्वशक्ततावच्छेदकत्वकल्पनमुचितमिति एकवचनत्वं नान्निधायकत्वेनैव न परिनापित
 त्वंतिवद्विद्याधारणमिति वादेरथैकत्वबोधकत्वमष्टममिति नावः केचित्तु पचनीयादौ आख्यातपदात्तलक्षणया शक्त्या वा कर्तुं बोधि
 पितत्र नियमत एकत्वबोधस्यानुत्पत्तिरिति पक्षे एकत्वबोधकत्वमावश्यकं न च तत्राख्यातस्यैकत्वविशिष्टकर्तरित्वलक्षणेति वा
 च्यं नियमतः प्रतीयमाने पक्षे लक्षणाकल्पने यत्तस्याख्यातशक्तिरकल्पनस्य नियुक्तिरकल्पनलक्षणयैव तत्र यत्त्वबोधोपपत्तेरित्याहुः
 कर्तृकर्मसंख्यानिधानानि निधानान्यामित्यारभ्य नास्तीत्यतः शंकाग्रंथोपरिवेष्ट्याकरणः समाधत्ते ॥ अतोऽपि तत्राचसुखिप
 किं विना सत्यस्य व्यावस्त्वन संतवाह सत्ययोत्तरसुप एव संख्याबोधसंनवेष्टतः संख्याबोधकत्वं नियुक्तिर्क न च विनिगम
 नाविरह इति वाच्यं एकवचनत्वेन सुपस्तत्र शक्तेरभ्यवृत्तत्वात् एवं चैव जोगामंगत्वात् नित्योद्देशमिधातूत्तरश्च सत्यस्य संख्या
 ना निधायकत्वेन तृतीयापत्तेर्ज्ञेयत्वात् शक्यवारणत्वादिति नाकः ननु पत्राख्यातेन कर्तृगतसंख्या निधीयते तत्र प्रथमा ॥
 यत्र चैतनकर्तृगतसंख्या निधीयते तत्र तृतीयेति ॥ एवं कर्मणि प्रथमानियमो वाच्यः ॥ सत्यस्य स्वच्छेदकत्वादि रनिधाना निधा
 नाभ्यां तथा नि यमो वाच्यः ॥ तत्र च न कोपि दोष इत्यत आह किं चेति ॥ न नियम इति ॥ कर्त्राख्यातेन कर्तृसंख्ये वा निधीयते न तु कर्म

गत संख्या । एवं कर्मखातेन कर्मगत संख्या निधीयते ननु कर्तृगत संख्येति नियमात् न इत्यर्थः ॥ ननु तादृश नियमात्तांशे
काश्चित्तिरित्यत आह ॥ पक्षेयतावच्छेदकावच्छिन्नस्येति ॥ एकत्वावच्छिन्नस्येत्यर्थः ॥ तांशोऽवशादिति ॥ एकवचनत्वावच्छिन्नस्येति
वशादित्यर्थः ॥ तथा च वै त्रींशामंगुली सत्रारख्यातेन कर्मगत संख्या बोधने बाधकाभावेन तत्रापि प्रथमा स्यात् ॥ एवं च त्रेणादकपच्य
ते इत्यत्राप्यारख्यातेन कर्तृगत संख्या बोधने बाधकाभावेन तत्रापि कर्तृप्रथमा पतेरिति भावः ॥ ननु कर्तृक वचनत्वावच्छिन्नस्य कर्तृकत्वत्वं
शक्यतावच्छेदकं एवं कर्म कवचनत्वावच्छिन्नस्य कर्मकत्वं शक्यतावच्छेदकं वाच्यं ॥ तथा च शक्यतावच्छेदक शक्यतावच्छेदकं ननु सर्वत्र कर्तृ
कर्मसाधारणकत्वबोधयत आह ॥ कर्तृकत्वत्वादिना कर्तृकत्वाद्वा कर्तृकवचनत्वावच्छिन्नोदः शक्ति कल्पनेति सत्यर्थः ॥
आदिना कर्मकत्वस्य परिग्रहः ॥ अत्रापि यत् शक्यतावच्छेदकं कोटिप्रविष्टत्वात् ॥ इत्युपलक्षणं ॥ कर्तृदिपदस्यापि शक्यतावच्छेदकं कोटिप्रविष्टत्वात्
स्यपि बाध्यं ॥ ननु तेन किमायातमित्यत आह ॥ शक्यतावच्छेदकं शक्यविषयगौरवमित्यत्रेतेन नान्यः ॥ तथा च कर्तृदिपदित धर्मविरहितत्वादि
क्तिकल्पनेन तद्वदित धर्मस्य शक्यतावच्छेदकत्वकल्पनेन कर्तृदिपदघटित धर्मस्य शक्यतावच्छेदकत्वकल्पनेन न च महत् गौरवं नैया
यिकमते वेद्याकरणमते तु एकत्वादिना शक्यता ॥ एकवचनत्वादिना च शक्यते तिलाद्यकमतिस्पृष्टमिति भावः ॥ वेद्याकरणमतमुपसंह
रति ॥ तस्मादिति ॥ तत्पक्षेणैवेति नित्यादिना वेत्यर्थः ॥ ननु वंशतिवेद्याकरणमते कथं न कर्तृ ॥ व्याख्यातस्त्वले कर्म दो संख्या च य इत्यत आह ॥
एकवचनं कर्तृदि संख्ययोरेकारख्यातपदोपस्थाप्यत्वादित्यर्थः ॥ वाच्यगामित्वमिति ॥ कर्तृख्यातादिस्त्वले संख्यायाः कर्तृ

११

११

दिषु अन्यत्रित्वमित्यर्थः ॥ तथा वैकपदोपस्थाप्यानामर्थानामस्यतिवाच्ये एकत्रापरा न्वय इति नियमेन एकत्वादिनि
ष्टप्रकारतानिरूपिता कर्तृनिष्ठविशेष्यतासंबंधेन कर्तृख्यातपदजन्यशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिकर्तृख्यातपदज्ञानजन्य
न्यक्तुत्पत्तिरिति विशेष्यतासंबंधेन हेतुत्वस्या ॥ एवं एकत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपितकर्मनिष्ठविशेष्यतासंबंधेन कर्मखा
तपदज्ञानजन्यशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिकर्तृख्यातपदज्ञानजन्यकर्मोपस्थितिविशेष्यतासंबंधेन हेतुत्वस्य च कल्पनी
यत्वा न कर्तृख्यातस्त्वले कर्म दो संख्या न्वपइति भावः ॥ ननु कर्तृदि आख्यातत्वेन कर्मणि चात्मनेपदत्वे न शक्तिकल्प
ने च त्रपक्षेण तदुल्लेख इत्यादि प्रयोगापत्तिः ॥ तत्राख्यातस्याख्यातत्वेन कर्तृदि शक्यता कर्तृरुपस्थितिसंज्ञेन मोक्षनेपदत्वेन
च तस्य कर्मशक्त्या कर्मणोपि उपस्थितिसंज्ञेन तयोस्तत्रैव तदुल्लेखो भवेत्संबंधेनान्यपबोधबाधासंज्ञवादि
त्यत आह ॥ कर्तृकर्मत्वादि ॥ एकत्वावच्छिन्नमिति ॥ एकस्मिन्काले एकस्यात्वे सत्यर्थः ॥ तथा च तद्वदख्यातपदजन्यकर्तृत्वप्र
कारक कर्तृशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिकर्तृबोधगृहीततास्य कर्तृद्वारख्यातपदज्ञानत्वादिना च प्रतिबंधकस्यैव कल्पनीय
त्वा नैव तद्वदख्यातपदोक्तकर्तृकर्मणो बोधापत्तिरिति भावः ॥ केचित्तु तद्वदख्यातपदजन्यकर्तृत्वप्रकारक कर्तृविषयकशाब्द
बुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिकर्मत्वबोधकसुचित्वात् समञ्जस्य ॥ इत्युक्तं समञ्जस्य ॥ इत्युक्तं तद्वदख्यातपदजन्यज्ञानेन कर्तृरुपस्थितेरेवं तद्वदख्यातपदज
न्यकर्मत्वप्रकारक कर्तृशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिचरतीयांतपदसमञ्जस्य ॥ इत्युक्तं तद्वदख्यातपदज्ञानज
विषयकशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिकर्मत्वबोधगृहीततास्य कर्तृद्वारख्यातपदजन्यज्ञानत्वादिना ॥ एवं तद्वदख्यातपदजन्यकर्मत्वप्रकारक कर्मविषयक

१२

ननु मोक्षोपलक्षणे हेतुत्वस्य कल्पनीयतया नैकदा एकाख्यातपदार्थकर्मणोरन्यवबोधः चेन्नर्थेनैव तदुल्लंघनं दुर्लभं पश्यते इ
 त्यादिप्रयोगे चेष्टापत्तिस्तत्राहत्या अन्यवबोधे कस्याप्यविकादादित्याहुः। ननु पदार्थितरीत्या नैव पश्यते तदुल्लंघनं इत्यदिप्र
 योगाकारणोपि नैव पश्यते तदुल्लंघनं इत्यदिप्रयोगापत्तिरुक्तरीत्या तत्र कर्मता बोधगृहीततात्पर्यकाख्यातपदार्थानां नावाह
 कर्मता बोधकसुविभक्तिस्मृतिव्याहृतधातुसमन्वितव्याहृतोपदजन्यकर्तृपत्तिरिति सत्त्वाच्च कर्तृबोधकाधकाभ्यां रव्यातः
 वादित्यत आह कर्तृविरिति। तथा च कर्तृत्वे प्रकाशक कर्तृशाब्दबुद्धिजनकतावच्छेदककोटो आख्यातपदार्थो यगाद्य
 समन्वितव्याहृतत्वमपि निवेशनीयमिति नोपदर्शितं प्रयोगापत्तिरिति नावः। नैव्यापकः प्रत्यवतिष्ठते अत्र वदन्तीति नैव्यापक
 नयेत्याद्यवसिद्धतिवादिशक्यतावच्छेदकाख्यातपदार्थावच्छेदकविनागोमूलीभूतकर्तृकर्मगतसंख्याभिधानानभि
 धानविधातके कर्तृकर्मसाधारणेन संख्याबोधोपादनं निराकर्तृमाहभावनाविशेष्यरूपसमान्यरोपात्रत्वेनेति एकपदोपस्था
 प्यत्वेनेत्यर्थः एकावृत्तिवत्त्वाधकं विना नियमसिद्धत्वादित्यर्थः ननु एकपदोपस्थाप्यमात्रेणैकावृत्तिवित्त्वनियमोऽप्रयोजकत्वात्तु येन
 लीयति चेत्तमेव तथाविधनियमस्वीकारेलाघवस्येव प्रयोजकत्वसंभवात् तथाहि आख्यातविषयोपस्थाप्यभावनायै काद्यस्या रूप
 त्वपदोधातमवश्यं पदार्थान्तरवैजायुपस्थितिकल्पनमावश्यकं अन्यथा पदार्थान्तरस्य वैजायेः पदजनपदोपस्थित्यभावेन हवो धेः के

१२

एकव्यक्तिवित्तकमिति ३

५४

ति ३३३

५४३

दर्शितस्तु के उपर ५१

भावापत्तात्तत्र भावनाद्यस्यानुपपत्तेः तथा च संख्यायाः अपि वैजायव्यपत्तीकारे पदार्थान्तरावस्थित्यन्तराकल्पनप्रपुक्तत्वाद्यवमतिस्तु
 रमेवेत्युक्तनियमाभ्युपगमः न चोक्तनियमाभ्युपगमे पचेतेत्यादौ कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वाच्चित्तपक्षे संख्याव्यापत्तिरिति वाच्यं आ
 ख्यातपदार्थान्तर्गतसंख्याप्रकारकशाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिवेद्यादियदज्याख्यातपदार्थभावनाविशेष्योपस्थितेर्विशेष्यतासंबन्धेन हे
 तुत्वस्य कल्पनीयतया उपदर्शितावन्नेरभावान्न च तथाप्युपदर्शितनियमभंगप्रसंग इति वाच्यं अन्यथा नुपपत्त्यात्तादृशनियमे
 कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वाद्यतिरिक्तत्वेन एकपदोपस्थाप्यविशेषणीयत्वादितिसारं ननु भावनैवात्रावेति कुत्रनेत्यत्र किं नियामकं
 तत्राह भावनायाश्चेत्यादि अन्यथाप्युपपत्तिरिति तथाविधाचर्याकार्यकारणाभावसिद्धरत्यर्थः तथा च तोदृशकार्यकारणाभाववत्तात्तथा
 विधप्रथमतोपदोपस्थाप्यभावनायाविशेष्यत्वेनाच्यनियम इति भावः ननु पदार्थितकार्यकारणाभावेकारणात्तावच्छेदककोटो
 कर्मत्वापनवरुद्धत्वं विशेषणार्थं यदि च कर्मत्वापनवरुद्धत्वं विशेषणमत्रिष्ये तथाविधाचर्यावृद्धिप्रतिप्रथमतोपदर्ज्यो
 पस्थिते हेतुत्वे च इत्युत्तरमस्तीत्यादौ प्रथमतोपदोपस्थिति विषये च इत्युत्तरं च भावनायाश्च प्रसंगसदा प्रकृतशाब्दो
 धेदृशविशेषणत्वात् कर्मत्वापनवरुद्धत्वं तत्रकारणात्तावच्छेदककोटो निवेशमिति विभाव्यते तथापि तत्रपदप्रथमतोप
 विशेषणार्थमेव द्वितीयांतपदर्ज्योपस्थिति विषयीभूतार्थस्य शाब्दबोधकर्मत्वविशेषणतया रतराविशेषणात्तद्विरहादेव तत्र
 भावनायाः प्रत्यवतिष्ठारणसंभवात् एतेन भावनाविषयप्रकारानिहृपितविशेष्यतासंबन्धेन आख्यातपदार्थान्तर्गतसंख्यावृद्धित्वाव
 तथा च कर्मत्वापनवरुद्धप्रथमतोपदोपस्थाप्यभावनायाविशेष्यत्वेनाच्यनियमस्य कार्यकारणाभावेति कृत्यान्वयत्रभावनान्वयविशि
 त्तमपदजन्यकर्मत्वापनवरुद्धार्थविशेष्यकोपस्थितित्वेनेत्यर्थः साक्षात्तादिति शाब्दबोधपदजन्यपदार्थोपस्थित्यो कार्यकारणाभावे

बोधः

३३

१४

वना प्रकारक बोधांगीकारे इति विरहादित्यत आह भावनाया वाधितत्वा चेति चेत्त्रेण सुप्यतरत्यादौ आख्यातार्थप्रयत्ने
 रूपायाः स्वापेन तत्रास्वया संभवादित्यर्थः ननु निरूपकत्वसंबंधे नैव तत्र तस्याच्चयः संभवतीति चेत् तथा सति चेत्त्रेण सुप्य
 तेन मैत्रेणोत्पादो न त्रयानि च यामनेः न च तत्र निरूपकत्वसंबंधावलि च प्रतियोगिता कां प्रयत्नाभावस्य स्वापे अचय संभवात्
 न तत्र न भवति नु यपतिरिति वाच्यं इति नियामकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकतयानिरूपकतासंबंधावलि च प्रतियो
 गिताकां भावस्यालीकतया संभवेनोपदर्शितापत्तेरुर्वरित्वात् चेत्त्रेण सुप्यतेरत्यादौ एककालीनत्वादिसंबंधेन स्वापे आ
 प्रयत्नस्याचय इति नाशं कास्पदमपि तत्र तेन संबंधेनाप्रत्यक्षत्वाच्चपेनिराकां सत्त्वात् मैत्रस्य जाग्रदृशा यं चेत्त्रेण सुप्यतमासाया
 विमैत्रेण सुप्यते इति प्रयोगासत्त्वाचेति ननु तत्रैकवचनार्थसंख्याया अचयैकवचनं अर्थमत आह एकवचनेति सादि
 अतएव भावाख्यातस्य ले एकवचनस्य साधुत्वादेवेत्यर्थः ओत्सर्गिकमिति प्रथमोपस्थितमित्यर्थः अन्यथा तत्र स्वापादौ
 संख्याया अचयस्वीकारे स्वापद्वित्ववद्देवि भावाख्यातस्य ले द्विवचनवद्भवनापत्तेस्तत्रेयापत्तिर्न संभवति अभिमुक्त
 विरुद्धत्वादिति भावः ननु भावाख्यातस्य ले संख्याभावनयोरननु ये भावतिज्ञो नैरर्थस्यमित्यत आह एवं चेति भावाख्या
 तस्य ले संख्याभावनयोरनेचयेवेत्यर्थः यथायथमित्यादिवर्तमानत्वं लङर्थः इष्टसाधनत्वं लिङर्थः इष्टसाधनत्वेत्वा
 दिकमित्यत्रादिपदमतीतत्वकृतिसाधनत्वार्थकं ननु लिङर्थे इष्टसाधनत्वादेः लङर्थतीतादेकुत्राचयस्तत्राह तत्रेयापदि उच्यते

त्या ६

१७

१४

राम

३

तथा च

साधनत्वं लङ् प्रतीतत्वादिकं चेत्यर्थः ननु तथा च ये माना भाव इत्यत आह तथैवेति लिङ्गसमभिप्रायारस्य लेधात्वर्थविशे
 ष्यके इष्टसाधनत्वप्रकारक बोधस्यैवानुभवसिद्धत्वादित्यर्थः इह मत्रावधेयं चेत्त्रेण सुप्यतेरत्यादौ ह्रित्वेन तृतीयार्थव
 र्तमानत्वं भावति लङ् धात्वर्थः स्वापः चेत्त्रेण ह्रित्वेन त्रिमानस्वापरस्य च यो धः एवं चेत्त्रेण सुप्यतेरत्यादौ वल्लिङ् इष्टसाधन
 त्वादिकमर्थः तथा च चेत्त्रेण ह्रित्वेन स्वापर इष्टसाधनं कृतिसाधयेत्याधाकाराच्चय बोधः यवमन्यत्रापि सूक्ष्ममतिभिधितृतीय
 मिति तत्र बोधकानामिति तत्र मानत्वाय बोधकानामित्यर्थः ननु भावनायाः प्रथमतोपदोपस्थापे केन संबंधेनाचयः
 न तावदाप्रयत्ना संबंधेन चेत्त्रेण सुप्यते तदुल्लस्य तदुल्ले आख्यातार्थकृतिसंख्याया भावनाया वाधितत्वादित्यत आह भाव
 नाया चेति आश्रयत्वेन आश्रयत्वसंबंधेनेत्यर्थः अन्यथेति वक्ष्यमाणं परंपरयेत्यर्थः तथा च साक्षात्परं परंपराभावनाविशे
 ष्य एव संख्याया अचयनियम इति भावः न च संख्या धातिरिक्ता रूपा ता र्थमात्रस्य भावनायदृशा कतया कर्मत्वात् तस्य लेकर्मत्वस्या
 ख्यातार्थकतया साक्षात्पराविशेष्य एव संख्यायनियमोक्त अलं परंपरायावेत्यस्या निवेशनेनेति वाच्यं प्राचीनमते क
 र्माख्यातस्यापि कर्मत्वार्थकतया कर्मत्वार्थकत्वाभावेन कर्मत्वस्य भावनात्वविहात उपदिशता नुपपत्तेरभावादिति ननु यथा
 चेत्त्रेण सुप्यते तदुल्लस्य तदुल्लेयापि कर्मत्वपरंपराया कर्मत्वोक्तत्वेन तथा चेत्त्रेण सुप्यते तदुल्लस्य तदुल्लेयापि कर्मत्वपरंपराया कर्मत्वोक्तत्वेन
 नियायकमते चेत्त्रेण सुप्यते तदुल्लस्य तदुल्लेयापि आश्रयता संबंधेन कृतेरचय बोधायाति एवं मैत्रेण सुप्यतेरत्यादौ वाक्यंतमते क

तत्र मैत्रेण सुप्यते तदुल्लेयापि

नेदुल्लेयापि

एकदा

१५

कर्मलोप्योक्तरीत्या कृतेन च यः दर्शितस्तत्सर्वत्राख्यातपदात्कृतेरुपस्थितिसंदिग्धा शंका मया कर्तुमाह-तवेति-वेया
 करणस्येत्यर्थः तथा च यवोधकत्वमिति-कर्तृकर्मलोः कृते वेधकत्वमित्यर्थः तथा वेया करणमतेनादृशतादृशशाब्दबुद्धि
 विलेपप्रतिपादशब्दादृशानुपूर्वीज्ञानत्वेन कारणता नैवाप्यकमतेपितादृशतादृशशाब्दबुद्धिवाविलेपप्रतिपादशब्दादृ
 शा नुपूर्वीज्ञानत्वेन हेतुत्वकल्पनात्तादृशपक्षिरेतिभावः तथा विधकार्यकारणभावकल्पनादीजंतुस्यमेव स्फुटमिति-
 अत इति-तथा विधकार्यकारणभावकल्पनादित्यर्थः ननु योगादिति-नतादृशतादृशशाब्दबोधकत्वमिति-ननु भावनाया कृति
 रूपत्वेन तद्विशेषे संख्या च यनियमांगीकारे रथोगलतीत्याशोकं रथे संख्या च यः भावना विशेष्यत्वाभावादि तत् आह-भावना
 चेति-संख्या घटिरेकाख्याता र्थमात्रमेव उक्तं नियमघटकीभूतभावना यदा र्थ इत्यर्थः अत ननु रथे धारिती-रथोगलतीत्यादौ
 रथादौ संख्या च यानुरोधे इत्यर्थः तथा च आख्यातस्य कर्त्रादिगतसंख्याभिधानानभिधानाभ्यामेव प्रथमात्तीयोपपत्तौ आख्या
 तस्य कर्त्रादिशक्तिमभ्युपगम्यतां वेयाकरणानां मतमनादृशीयमेव लघुकृतिशक्तिवारिनेयापिकमते अद्वयानेः सुधीमि
 रितिभावः ननु नैयापिकमते आख्यातपदवैयर्थ्येनैव विभिन्नरूपेण एकधर्मिवोधकत्वरूपसासानाधिकारणानुभवोऽनु
 पपन्नः तथा चानुभवकृतविश्रामाणोकथं तन्मतमनुमतमिमत आह-विभिन्नाभ्यामित्यादि-तथा च तादृशानुभव एवासिद्धरूप
 तिभावः अस्यादृशत्विति-एकधर्मिद्विनिविधिलक्ष्म बोधकरूपसासानाधिकारणमित्यर्थः अत्र वेयाकरणमतादृशविनः आ

१५

४

विषयकः

आख्यातस्य कर्त्रादिशक्तिकल्पने नैयापिकमतमपेक्ष्य स्याद्यवसंभवात्तथैवोचितं-तथा हि तस्मिन् कर्तृप्रकारकज्ञानाभावे
 लौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नं प्रति आख्यातपदनिरूपितशक्तितानादियदित्यवबोधसामग्राः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेपितथा
 विधशब्दसामग्रीकाले कर्तृप्रकारकज्ञानाभावास्तत्वेन विषयासन्नयेव तथा विधलौकिकप्रत्यक्षत्वावसंभवे तथा विधप्र
 तिवधप्रतिबंधकाभावकल्पनाभावप्रयुक्तलाघवमतिस्फुरमेव नैयापिकमते तु तथा विधशब्दबोधसामग्रीकाले तद
 शक्तानाभावरूपविषयसत्वेन विना तथा विधप्रतिबंधप्रतिबंधकभावकल्पने तथा विधप्रत्यक्षत्वावसंभवे तथा विधप्रतिबंधक
 ल्यनेमद्वैतमिति-ननु वेयाकरणमते कृतिप्रकारकज्ञानाभावप्रत्यक्षं प्रति तथा विधशब्दबोधसामग्रीकाले विषयासन्न
 कत्वकल्पने त्वेकनेयापिकमतमपेक्ष्य लाघवावकाशः नैयापिकमते तथा विधकल्पनाया अभ्यावदिति वाच्यं-वेय
 करणमते कर्तृरुपस्थितिकाले कृतिप्रकारकज्ञानसत्त्वस्यावश्यकतया तथा विधशब्दबोधसामग्रीकाले विषयासन्न
 ये वक्तुं प्रकारकज्ञानाभावप्रत्यक्षत्वावसंभवे तथा विधप्रतिबंधप्रतिबंधकभावकल्पनायोपदृष्टितत्वाद्यव
 स्थात्वात्तादृशचनवीनोत्तुं स्वलरीत्या कृतेन निर्वहितं तत्र तथा विधप्रतिबंधकाभावहेतुत्वं नाधिकमिति मत्तेता
 दृशप्रतिबंधकाभावे तथा विधप्रत्यक्षहेतुत्वसंबन्धगौरवे नैयापिकानामित्याह-तद्विनिविचारसहे। गुरुशरीरवाका
 नुक्तकल्याणप्रयोगपताज्ञानं तथा विधस्याप्रयभेदज्ञानाभावत्वात्तद्विनिविचारसहे। गुरुशरीरवाका
 तादृशप्रत्यक्षत्वेनेत्यर्थः तथा विधभावप्रत्यक्षत्वमिति निर्वाहः इत्यर्थः तादृशशब्दसामग्रीकाले कर्तृप्रकारकयोगज्ञानसत्त्वेन तादृशभावस्याविषयासत्तेतिभावः एवमेव कृतिप्रकारकज्ञानसाम
 ग्रीकाले तादृशप्रत्यक्षत्वेनेत्यर्थः तादृशशब्दसामग्रीकाले कर्तृप्रकारकयोगज्ञानसत्त्वेन तादृशभावस्याविषयासत्तेतिभावः

१६

शाहवोधसामग्र्यभावे अतंतयदपदिप्रत्यस्तकारतात्वं संवंध कल्पने वैयाकरतामतरवमोरव संभवादित्यास्तोविस्तारः
 कथमिति केन संबंधेन भावनाया विशेष्यतर्थाः सिद्धांतीशंकते विषयतयेति अत्र यस्या स्पकथं पदार्थैकदेशे भावनाया
 विशेष्ये तथा च वैत्रेयाय च ते तदुत्तरादौ तदुत्तरे विषयता संबंधेन भावनाया विशेष्यतर्थाः सविषयतापाररति सवि
 षयतापारानभिधानस्य लेख्यार्थः रथेन गम्यते ग्रामरत्यादौ नोदनां तास्य संयोगरूप व्यापारस्याख्यातार्थतया तस्य च
 निर्विषयतया विषयता संबंधेन ग्रामादौ अत्र या संभवेन उपदर्शितरी ते रम्यता संभवदुक्तिकेतेति भावः मेव निष्पाव
 नेति मेव निष्पाव पकानुकूल भावना तद्विषयस्तदुत्तरार्थः तदुत्तरे तथा विध भावना विशेष्ये विषयत्वं तत्पादानत्वा
 त्वात् तदुत्तरात् न न्यशाह बोधे रतिशेषः साक्षात्परं परपावेति अत्र चोपदर्शितवोधद्वयोर्विकल्पानुरोधेन तथा वैकल्पि
 कोपादाभिमिति ध्येयं रथेन गम्यते ग्रामरत्यादौ ग्रामे भावनाया अत्र य प्रकारमाह रथेन गम्यत इत्यादिना तथा च कर्म
 रथात्स्य ले भावनाया धात्वर्थे अत्र य कुत्र चिद्विषयतया कुत्र चिज्ज न्यतया कर्मणि तु परं परयेति भावः प्राचीन म तं ह्यपि
 तं नवीन म तं दर्शयति नव्या स्त्विति ननु कर्म रथात्स्य ले आधेयत्व स्पत्तीया र्थत्वे कत्रस्या तस्य ले यत्र भावना विशेष्यत्वेना राम
 चेति कर्म रथात्स्य ले स एव भावनाया विशेष्यत्वेना चेति रस्य नुभव लोपायति रथेतादृश वा को न तथा विध बोधजनने आधेय

१६

५

तेन तीयापदशः कितानस्य सहकारित्वकल्पने गौरवं चेत्तत आह संख्यामात्रं चेति मात्रपदेनाधेयत्वव्यवहारे संबंधः वैत्र
 भावनयोः संबंधरत्यर्थः वाक्यार्थरति तथा विधवाक्यानुसूचीविलाखाह बोधे भासत इत्यर्थः तथा च तथा विधयेदनुभवस्त
 दा संख्यामात्रं तत्तीया र्थः आधेयत्वं तु संबंधमपि दया भासतेति भावः तथेति वाक्यार्थरत्यर्थः तदपीति फलमपीत्यर्थः
 तथेति वाक्यार्थसंबंधरत्यर्थः भासमानत्वादिति तथा च नामार्थ धात्वर्थयोर्भेदं पदो धानभुपगमेन कर्म रथात्स्य लेख
 लप्रकारक बोधा नुभवाय लापे न च तत्र फलस्य संबंधिविधया भासा संभवदिति भावः क्रिया ज्ञान्य फलाला भासिति न्यता
 संबंधेन क्रिया विशिष्टं फलं तस्य धातुतोः लाभा रित्यर्थः विशेषण विशेष्य भावेत्यादि फलविशेष्यक क्रिया विशेषणक
 बोधस्य धातुतोः शक्यत्वादित्यर्थः एतावता प्राचीन म तं ह्यपितानवीनः स्वमत्पुप सरति तस्मादिति दृश्यं चेति फलस्या
 त्मने पदार्थत्वेत्यर्थः ननु चेति तथा च कर्म रथात्स्य ले फलविशेष्य ज्ञान्यता संसर्गक क्रिया विशेषणक बोधोः नुभ
 वसिद्धः स चानुपपन्नरति भावः भावना विषयस्येति भावनायाः विषयस्य चेत्यर्थः फले अत्र येन न्यता संबंधेन फले च
 ये अन्यत्र प्ररति कर्म रथात्स्य ले प्ररत्यर्थः तथा च तत्राख्या ता र्थान्ते वत्र मानत्वादौ धात्वर्थस्यानुपाय निवारणा
 र्थं धात्वर्थनिष्ठ प्रकारानिरूपित विशेष्यता संबंधेन शाहवुद्धित्वावबिलं प्रति आख्यातपद न्यहस्य स्थिते विषयता सं
 बंधेन हेतुत्वसद्वत्पान्नधात्वर्थे विशेषणत्वेन तिष्ठति रथेतादृश परति भावः कल्पनभिधायकैकत्वनभिधायको बोधकर्म ति

३५
३४

विहितकृत्यस्य यस्तयोने भावनां प्रशक्ते स्तुती या रूपसुपरत्यर्थः 'युत्पलत्वादिति चेत्त्रेयागतमित्यादिभावादिविहित
 कृत्यस्य पस्थलेक प्रत्यादित्यर्थः तथा विधकृत्यस्य पस्थले सुवर्णकृतिनिष्प्रकारता निरूपित विशेष्यता संबंधेन शोभं प्र
 तिधातु पदज न्यो पस्थिते विशेष्यता संबंधेन हेतुत्वस्य कृत प्रत्यातु सुवर्णकृति प्रकारक क्रिया विशेष्य बोधे वाधका भावः
 ननु आख्यातकृति कर्मत्वाभिधायकत्वे चेत्त्रेयापच्यते तदुल्लंघनं तुल्यपच्यते चेत्त्रेयादिप्रयोगा यन्निरित्यत आह कर्मक
 र्मवदिति चेत् या करणमते पश्चात् क्रियात्वं कर्तृशक्ततावत्वे दकं कर्मत्वात् त्वं कर्म शक्ततावत्वे दकं एवं कर्मत्वात् त्वं क
 र्म शक्ततावत्वे दकं रतिप्रदर्शितस्य लेक कृति कर्मत्वयोर्वेधाभावात् लोपदशिति प्रयोगा यन्निरिति भावः ननु कृति कर्मत्वयो
 र्धात्ततावत्वे दकं कर्मत्वात् त्वं कर्मत्वात् त्वं उच्यते नत्वा ख्यातत्वं त्वं त्रयोपधं भवोत्तरमाह नवेति तथा सति पस्थते तं
 तुलोभे त्रय्यादिप्रयोगा यन्निरपि दुर्वीरिति भावः केचित्तु आख्यातत्वमेव कृति शक्ततावत्वे दकं लाघवात् न वैवमु
 क्तप्रयोगा यन्निरिति विशेष्यका ख्यातपदनिरूपित शक्तिज्ञानेन कृतिज्ञात्वं बोधेन नीये चेत्त्रेयापच्यतीत्यानु
 पूर्वीज्ञानस्य सहकारित्वकल्पनात् एवं कर्मत्वविशेष्यका ख्यातपदनिरूपित शक्तिज्ञानेन कर्मत्वबोधेन नीये
 चेत्त्रेयापच्यते तदुल्लंघनं तुल्यपच्यते चेत्त्रेयादिप्रयोगा यन्निरपि दुर्वीरिति भावः केचित्तु आख्यातत्वमेव कृति शक्ततावत्वे दकं लाघवात् न वैवमु
 क्तप्रयोगा यन्निरिति विशेष्यका ख्यातपदनिरूपित शक्तिज्ञानेन कृतिज्ञात्वं बोधेन नीये चेत्त्रेयापच्यतीत्यानु
 पूर्वीज्ञानस्य सहकारित्वकल्पनात् एवं कर्मत्वविशेष्यका ख्यातपदनिरूपित शक्तिज्ञानेन कर्मत्वबोधेन नीये
 चेत्त्रेयापच्यते तदुल्लंघनं तुल्यपच्यते चेत्त्रेयादिप्रयोगा यन्निरपि दुर्वीरिति भावः केचित्तु आख्यातत्वमेव कृति शक्ततावत्वे दकं लाघवात् न वैवमु

नमकभावनार्थकत्वं तर्हि कुतो भावना च विनि संख्या च नियमः चैत्रे राय अते तं दुल्लर त्या दो भावना च विनि तं दुले संख्या च येन न
यमि वारादित्यत आह. ति दु. यस्यापि ताद्यादिनि. तथा च संख्यायाः प्रथमतो यस्याप्येवा च नियमो न तु भावता च विनि तस्या च
य नियमरति भावः ननु आख्यातो यस्यास्या च विमो व संख्याया अ च नियमः किं ना भ्युपेतस्तथा सत्यपि कर्मरत्वा तस्थलेः नुप
यत्त भावरति चेन्न तथानियमो गीकारे न श्यतीत्या दो व त्र मानत्वादिविशिष्टे पिसंख्या च यप्रसंगादिति कर्त कर्मविहिताख्यात
शक्तिमुपपाद्य कर्त कर्मविहितकृत्यप्रशक्तिमुपपादयति चैत्रे गतेत्यादि. अयसार्पतामित्यंतस्य कर्त कर्मरत्नीकृदा चैत्रे तनेना
चयः कर्त्रादिविहितकृतः कर्त्रादिवाचकत्वे चैत्रे गतेत्या दो समानलिंगकत्वा नुपपन्नेः समानलिंगकस्थले अभेदा च यबोधस्या
नुभवसिद्धतया तस्या निर्वहदिति भावः ननु तादृशानुभवे माना भावरत्यत आह. भोक्ता तृप्यतीत्यादि. अत्र च कृत्यप्रत्ययस्य कर्त्रादिवा
चकत्वे भोतनानु कूलकृतिस्तृप्यतीत्याद्य च यबोधः स्यात्. स च विशेषदर्शना मनुपपन्नरति विशेषदर्शनां तादृशवाक्याद्भोजना
नुकूलकृतिमोस्तृप्यतीत्याद्य च यबोधोपपन्नार्थकत्वादिविहितकृतः कर्त्रादिवाचकत्वमावश्यकमिति भावः सामानाधिकरण्यादी
ति अभेदा च यबोधारीत्यर्थः आदिना भोक्ता तृप्यतीत्या दो भोजनानु कूलकृतिमोस्तृप्यतीत्याद्य च यबोधपरिग्रहः ननु कृत्यप्र
त्ययस्य कर्त्रादिवाचकत्वे तं तेत्या दो धात्वर्थान्न्या नुपपन्निः कर्त्रादेकत्वा श्रयादिरूपतया कृत्यादेः पदार्थे करेशत्वेन तत्रानु कूल
तादिसंबंधेन धात्वर्थगमना च पासंभवादित्यर्थ आह. चैत्रे तनेत्यादि. नष्टपदस्य जन्मपुरुषं जन्मपुरुषरूपपुत्रपुत्रवाचक

शक्तिः

तथा जन्मत्वस्य पदार्थे कदेशत्वे विवक्षितं चेन्न स्येति पक्षे तार्थस्यैव संबन्धित्वस्य च यः जन्म पुरुषजन्म पुरुषजन्य पदार्थे च
 त्रसंबन्धित्वस्य च येन पुत्रे विद्ये त्रस्य न प्रेति प्रयोग प्रसंगात् तथा च तत्र यथापदार्थे कदेशे च यथा तद्भावे जोगोऽप्यदोषदा
 र्थे कदेशोऽन्वयबोधोऽङ्गीकारेऽपि इति विरह इति भावः ननु जन्म पुरुषजन्म पुरुषत्वस्य न प्रपदशब्दात् तावत्तेदकत्वे विविधे
 कल्पने गौरवात्पत्ता तदपहा क्त्वा जन्मत्वं त्वं पुरुषत्वं चेति शक्यता वत्तेदक इत्यमेव तस्य सम्पत्ता तत्रा चैव त्रसंबन्धित्वस्य जन्म
 त्वेऽन्वयः जन्मत्वस्य च पुरुषत्वेऽन्वयः पुरुषस्य जन्मत्वेऽन्वयः जन्मत्वस्य पुनः पुरुषत्वेऽन्वयः एवंरीत्या चैव त्रसंबन्धित्वस्य जन्म
 य पुरुषजन्मता अथ पुरुषत्वस्य च यबोधस्य विनैकदेशाच्च यमुपपन्नोऽपदर्शित इष्टां तो संभव इति कल्पेति स्थलांतरे त
 माहः मैत्रादय इत्यादिः अयं भावः अन्यपदस्य भेद एव शक्यता वत्तेदकः ननु भेदा अयत्वं तथा गौरवान्न त्परा तथा च
 यबोधान्नुभवत् एतेनाप्यपदस्य पितृंशक्ति कल्पनं निरस्तं तथा च मैत्रादय इत्यादौ पंचम्यर्थं प्रतिबोधि त्वस्य
 पदार्थे कदेशभेदाच्च यो विनैकदेशाच्च यस्वीकारमनुपपन्नः एवं यथा यथा गित्यादौ पंचम्यर्थे कदेशोऽप्यव्यर्थं विधि म
 त्वस्य च यो तथा तथैव यथा दपरः इत्यादौ न भेदो विरोधि गुणवत्तिलक्षणाया पदार्थे कदेशो विरोधि गुणोऽप्यव्यर्थं च यो न घटा
 च धिक्परत्वं विरोधि गुणवानित्यनुपबोधोपि तथा चैते धिक्कृत्य तस्य स्थलेऽप्येकदेशाच्च यः स्वीकारो बाधकाभावरतिः ननु गोत्रि

१४

१४

रूप-
ने

१८

१८

राम

८

त्यापश्चर्यश्रुतिरित्यादौ गोत्वश्रुत्यादौ नित्यत्वपक्षे त्रित्वयोरन्वयबोधाय तार्थस्यैव संबन्धित्वस्य च यः कित्यदार्थनिष्ठ प्रकारतानिरूपितं विशेष्यता
 संबन्धेन शब्दबुद्धिं प्रतिष्ठु र्वा विशेष्यता संबन्धेन पदजन्मपदार्थोपस्थिते हेतुत्वस्य वक्ष्यकतया चैव स्य न स्येत्यादौ पदा
 र्थे कदेशे जन्मत्वे कथं चैव त्रसंबन्धित्वस्य च यत्पदार्थांशकायामाह तथैवेति कार्यता वत्तेदक संबन्धविशेष्यता यान्न प्रपदार्था
 तिरिक्त इति विवेकेनेत्यर्थः साक्षात्त्वादिति शाब्दबोधपदार्थोपस्थितोऽर्थकारणभावकल्पनीयत्वादित्यर्थः तथा
 चान्यथानुपपत्त्या गुरुरपि तथैव कार्यकारणभावस्वीक्रीयते इति भावः ननु चैव स्य न प्रपदार्थादौ जन्मपुरुषजन्म पुरुषत्वस्य
 रूपसंबन्ध एव व्यर्थः तस्यैव न प्रपदार्थादौ जन्मपुरुषजन्म पुरुषत्वस्य च यः ननु पदार्थे कदेशे जन्मत्वे चैव निरूपितत्वं
 यथा सन्नुपदर्शितं कारणभावेन प्रपदार्थाद्यतिरिक्त इति त्वस्य विशेष्यता यो निवेदो गौरवात् तथा
 च नो त्रपदार्थानां पदकाशरत्नत आह अस्त्येति कृत्यादियदिति एवेति स्वां कुलकृतिमत्त्वादिरूपपरं यत्संबन्धेन
 र्थः कृत्यादिना सम्यक्त्व इति कृत्या यथा र्थकर्त्री र्थात्वार्थगमनादि प्रकारक बोधे प्रकारता वत्तेदक संबन्धरस्यर्थः तथा च न
 प्रपदार्थोऽपदर्शितपरं पदसंबन्धरूप व्यर्थस्यैव वाच्यः स्वीक्रीयते यथा वाच्ये तदयस्यादौ स्वां प्रपदवत्त्व संबन्धेन भेदविशि
 दिरूपपरपदसंबन्धेन गमनादयानुपपदार्थे कदेशोऽपि तथा गते त्परावपि कृत्यादिरूपकृत्या यथा र्थवत्त्वा अनुकूलकृतिमत्त्वा
 ननु चैव त्रसंबन्धेन गमनादयानुपपदार्थे कदेशोऽपि तथा गते त्परावपि कृत्यादिरूपकृत्या यथा र्थवत्त्वा अनुकूलकृतिमत्त्वा

कार्यः

यथाः

नभिधानाद्वितीयाद्यापक्षिअतआहसुखेत्यादि-कलादीत्यादिपदेनविषयतादिपरिग्रहःकृत्यादीत्यादिपदेनचरणोगत्तुतिरत्या-
दावाश्रयतादिपरिग्रहःद्वितीयादपर्यादिनातृतीयापरिग्रहःअत्रचेति-चेत्रेणगतोग्रामरत्यादौवेत्यर्थःविशिष्टाभिधानर-
तिकर्मत्वादिविशिष्टस्यबोधनरत्यर्थःविशेषणस्याप्यभिधानादिति-कर्मत्वादेरपिबोधनादित्यर्थःतथाचकृतप्रत्ययेनपत्र-
विशेषणाविध्याविशेष्यविध्यावाकर्मत्वादिकेनबोधयते-तत्राद्वितीयादपर्येत्येकोनियमःएवंआख्यातेनपत्रकर्मत्वा-
दिकेनबोधयतेतत्रापिद्वितीयादपर्येत्येकोनियमःस्वीकृत्यते-ननुकर्मादिगतसंख्यानभिधानघटितोपिनियमरतिनोक्तानुपप-
न्निरितिभावात्तत्राविन्मतेहवपितुंनमत्तमनुवदतिपत्तिनादिधातुत्तरप्रत्ययत्वेनकृतौशक्तिरितिधातुत्तरप्रत्ययत्वमेवक-
तिशक्ततावच्छेदकमित्यर्थःतथाचशक्ततावच्छेदकत्वाद्यव-
थासतिविभिन्नशक्ततावच्छेदकादिकल्पनेगौरवादितिभावःननुकृतप्रत्ययस्यकृतिशक्तत्वेदेवदत्तःपाचकरत्यादौदेवदत्ता १९
द्विपदार्थपाचकाद्यर्थस्यकथमभेदाच्चयवोधःतत्रअभेदाच्चयवोधानुरोधेधातु-लसतेति-तथाचतत्रतथाचानुभवस्य
कृतःकर्तरिलक्षणायेवनिर्वाहेआन्यत्रशक्तिःकल्पनीयेतिभावः।भावकृतोपीति-शक्ततावच्छेदकावच्छिन्नस्यशक्तवोध-
कत्वनियमादितिभावःननुधातुत्तरप्रत्ययत्वस्यकृतिशक्ततावच्छेदकत्वेपिभावकृतो न कृतिवोधकत्वात्तथाविधवोधेभा-
वकृतारिमाहन्नानुपूर्वीविशेष्येवनिष्पन्नकत्वाभ्युपगमादित्यतआह-धातुत्वादियदित्येत्यादि-आदिपदात्प्रत्ययतादिपरिग्रहः
अभेदाच्चयवोधेयानुभवसिद्धतयाप्रकारांतरस्यचवक्तुमशक्यतेत्यादित्येआह-पाचकादिपदेत्वित्यादि-साधनत्वाख्यातस्यहेतोरितिःदमानाधिकरणानुरोधेभातः४

तस्माद्वातप्रत्ययत्वाद्वाधस्यतमत्वेविनाधातुत्वस्यप्रकांतरेणनिर्वृत्तमशक्यत्वात्-एवंआख्याताद्यमतमत्वेविनाश-
त्ययत्वस्यापिरतितरपेक्षयाहृदिसंबंधेनाख्यातपदवत्वरूपाख्यातस्येवल्लघोःकृतिशक्ततावच्छेदकत्वोचित्यादितिभा-
वःएतेनाख्यातमात्रस्यकृतिवाचकत्वेकृतिशक्ततावच्छेदकंआख्यातत्वं-एवंकृतःकर्तृमात्रवाचकत्वेकृतप्रत्ययत्वक-
र्तृशक्ततावच्छेदकमितिगौरवमेतरपेक्षयास्यस्येवधातुत्तरप्रत्ययत्वस्यकृतिशक्ततावच्छेदकत्वमुचितंरूपिप-
क्षे-प्रत्ययत्वस्यस्याख्यातत्वकृतत्वघटितत्वेनलघवानवकाशादिति।कृतौशक्तिरिति-कृतिविशिष्टेकर्तृकृतःशक्ति-
कल्पनेअनंतकृतोतत्त्वकातावच्छेदकत्वकल्पनेगौरवं-कृतोतत्त्वकल्पनेतु कृतिवत्तातेरेवतत्त्वकातावच्छेदकत्वस्यनेला-
घवमिति तत्रैवतत्त्वकल्पनमुचितमितिभावाःयतरत्यादि-शक्ततासंभवादिसंतस्यगवादिपदानां गोत्वविशिष्टशक्तमित्य-
नेनाच्चयःमनुगवादिपदस्यगोत्वविशिष्टशक्तिकल्पनेगोत्वेषिशक्तिकल्पनस्यावश्यकतयालघवान्नैवतत्त्वकल्पनमास्ति
त्यतआह-गोत्वत्वादित्येत्यादि-गोत्वस्यगवेतासंभवेतत्वेसतिगोनिष्ठस्योत्थाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपतयागौरवादि-
तिभावःविशिष्टांतराणामिति-शब्दविशिष्टमहत्त्वविशिष्टादीनामित्यर्थःशक्तत्वमिति-आकाशपदमहत्त्वमदादिशक्तत्व-
मित्यर्थःतत्रापिशब्दादिविशिष्टशक्तिकल्पनेऽनंतशब्दादौशक्ततावच्छेदकत्वीकारेगौरवं-शब्दादौतत्त्वकात्कल्पनेशब्द-
त्वादित्तातेशक्ततावच्छेदकत्वस्वीकारेलाघवमिति तत्रापिशब्दादौदेवशक्तिकल्पनेस्यादितिभावःतुल्यमेवेति-कृतप्रत्यय

स्थले विविधविशेषात्तथा यथाशक्ती आकाशदिपदस्वार्थिकप्रयोगाभावात्तत्र न तस्य शक्यत्वं तथा कृतं तदधिकं
 विहितं तस्य स्यात्प्रयोगाभावात्तत्रापि न तस्य शक्यत्वमिति भावः कस्य विन्यतं दृष्टव्यं तदर्थं यतिः एवमित्यादि
 रभ्य केचिदिह त्वेतेन एवैकं विहितं कर्म विहितं तयोः फलबोधकत्वव्यवस्थापने चेत्तर्थाः लाभादिति पूला नु
 कलत्वविशिष्टशक्तिकल्पनापेक्षया शरीरलाघवसंभवादित्यर्थः अनन्तत्वमिति एतेनानन्तत्वोद्दिष्टार्थरति
 नियमस्यापि न भंग इति सूचितं व्यापारविशेषमात्रमिति गमनत्वादिविशिष्टमात्रमित्यर्थः मात्रपदेन फलव्यवस्था
 इति स्थिताविति इति व्यवस्थावित्यर्थः ननु व्यापारमात्रस्य धात्वर्थत्वे ग्रामंगत्तीत्यादौ फलं तदा कर्मत्वस्य कुतोला २० ला
 मरस्यत आह ग्रामंगत्तीत्यादि व्यापारतत्त्वे देन उदाहरणद्वयं द्वितीयादिति अत्रादिना ग्राह्यस्य गता रसादौ घृष्टा
 परिग्रहः फलजनकत्वलक्षणमिति फलत्वमत्र जन्यत्वं दृष्टव्यं फलत्वविशिष्टजनकत्वस्य द्वितीयाधेयत्वे ग्रामंग
 त्तीत्यादौ परसमवेतधात्वर्थजन्यफलशालित्वलक्षणकर्मत्वस्य बोधप्रकारमाह फलत्वेत्यादि चेन्न स्पष्टं तत्रादिवदेक
 देशवृत्तस्वीकारेण तथा च पस्वीकारेण तद्विवेकतया उपदर्शितकर्मत्वस्यापि बोध इति भावः फलजनकत्वे द्वितीया
 देशशक्तिकल्पने गौरवात् तदपहाय फलेशक्तिजनकत्वे तु संसर्गमर्पादया भासत इत्यस्यैव सस्य कान्धेवारमात्रं च २१ फल
 ति जन्मत्वविशिष्टत्वेत्यर्थः फलसामान्यलाभेपीति जन्मत्वविशिष्टस्य लाभेपीत्यर्थः नियतेति लक्षणोपस्थितिशक्तिप्रमाण

२०

२० ला

२१ फल

वि. ४ बोधक

वर्धनफल

लीनेत्यर्थः संयोगविभागप्रत्याभासितिसंयोगत्वविभागत्वादिरूपफलस्यालाभादित्यर्थः तस्मादिति पूर्व
 मते उपदर्शितशेषसंभवादित्यर्थः फलविशेषावच्छिन्नेति संयोगत्वादिविशिष्टजनकेत्यर्थः ननु लक्षणोपस्थित्या यभाव
 काले तथा विधिवोधाभावे सति विरह इत्यतो दोषांतरमाह अन्वयेति व्यापारमात्रस्य वा अत्वे इत्यर्थः पर्यायतापत्तेरिति एक
 शक्यतावत्त्वे दृक्त्वलक्षणनापदस्यैव पर्यायपदार्थत्वादिति भावः शंकते तच्च पीति संयोगत्वादिविशिष्टावच्छिन्नव्यापारस्य धा
 तुशक्यत्वादिकेपीत्यर्थः संयोगशालित्वमित्यादि जन्मत्वरूपं शालित्वावच्छिन्नस्यैव कर्मत्वात्वात्वेन फलसंभारस्यापि
 बोधसंभवादिति भावः तदवच्छिन्नेति संयोगत्वविशिष्टावच्छिन्नेत्यर्थः तथा च तादृशमभिप्रायहारविशेषस्यैव तथा विधिवोधा
 न्नैव कल्प्यते इति भावः समभिप्रायाराते सामान्यधर्मविविधबोधकपदस्य विशेषबोधकत्वे दृष्टं तमाह यद्येत्यादि अन्वयेतदि
 रात्र्येवैव गतिरूपफलबोधकत्वे तदा प्रकृते संयोगादिकल्पयोरभेदाच्च येन संयोगादिवोधकत्वमिति भावः ननु सामान्यध
 मविविधबोधकपदासामान्यरूपेण विशेषबोधसंभवे विगम्यते आमत्यादौ संयोगत्वादिरूपसंयोगस्य ग्राम रतित्वबोधा
 लाभाप्रसंगः न च संयोगफलयोरभेदाच्च येन संयोगत्वरूपेण तथा बोधसंभव इति वाच्यं इतरविशेषात्वेन उपस्थितस्या
 न्याच्च येन निगोस्त्वेन तथा च बोधसंभवादित्यत आह अस्तवेति तथा च यथा बुद्धिविशेषविषयत्वरूपसामान्यधर्मवि

न

विज्ञातशक्तिरपरात्प्राप्तत्वं त्वत्त्वरूपविशेषरूपेणावोधः तथा प्रकृतेर्विकल्पितत्वरूपसामान्यधर्मावबिन्तशक्ताख्यातपरात्
 संयोगादिरूपविशेषबोधः पदमविच्छिन्ने पदनिरूपितशक्तिग्रहणेन रूपेणास्वरूपतो बोधजनकत्वमिति नियमस्य एतद
 तिष्ठितस्य लतादिति भावः एवं तदा हि सर्वनामपदस्य शक्तावबोधेन कंचुद्विविधविषयत्वमेव शक्तिग्रहोपितहर्माव
 विज्ञातवबोधस्तु योऽस्य बुद्धिस्थित्यादिज्ञानसहकृता बुद्धिविषयस्तदादिपदपरात्परतिज्ञाना उत्पत्तिरिति प्राचीनमतस
 नुसारेणावोधः ननु यदादिपरनिरूपितशक्तिज्ञानात्तत्त्वत्वे न यदादिप्रकारकपरनिरूपितशक्तिग्रहात्स्वरूपतो पद
 तादिप्रकारकबोधापत्तिवारणार्थं निरवच्छिन्नप्रकारता संबंधेन शाब्दबुद्धिप्रतिनिवृत्तिल प्रकारता संबंधेन परनिरूपितशक्ति
 २१ तानहेतुत्वकल्पनस्यावश्यकतया कथं फलत्वविशिष्ट आख्यातादिपरनिरूपितशक्तिज्ञानात्संयोगत्वादिज्ञानावबोधः २१
 तदा संयोगत्वेन पदार्थित संबंधेनोपदर्शितकारण विरहात् न च तदा विषयभेदेन तादृशकार्यकारणभावकल्पने प्रकृतस्य
 लेखनकल्पने इति वाच्यं विषयभेदेन कार्यकारणभावकल्पने गौरवात् न च तदादिपराद्विशिष्टावबोधान्नानुप
 पत्त्यात्वा कल्पनमावश्यकमिति वाच्यं अतः कार्यकारणभावकल्पनापेक्षया तदादिपरा नोविशिष्टशक्तिकल्पने को
 वितत्वात्तरति प्रकृतिविशिष्टशक्तिरवश्यकीत्यभिप्रायेण प्रकाशेन तादृशकार्यत्वनिर्वचनमुखेन व्यापारमात्रस्याध्यातव्यत्वे राम
 रूपतामाह अपि वेति धात्वर्थतावदेकफलेति धात्वर्थतावदेकतावदेकविशिष्टफलेत्यर्थः गमिपत्योः कर्मत्वस्येति अ
 न ३

त्रवधात्वर्थगमनारविष्मत्तमविविधा गरूपस्य फलस्य पूर्वदेशे पिसत्वात् गमिपत्योः पूर्वदेशे स्यापि कर्मतापत्तिः एवं तत्रिक्रियाजन्य
 संयोगरूपफलस्य उत्तरदेशे सत्वात् उत्तरदेशे स्यापि तज्जः कर्मतापत्तिः तथा स्पंदजमविविधागाविज्जमफलस्य पूर्वपरदिशयोः सत्वात्
 स्पंदरूपप्रत्ययकर्मतापत्तिरतो न धात्वर्थजन्यफलशालित्वं कर्मत्वं किंतु धात्वर्थतावदेकफलशालित्वे तत् तत्र च नोपदर्शितानु
 पपत्तिः उत्तरदेशसंयोगरूपफलस्य गेवे मधात्वर्थतावदेकतया तस्य च पूर्वदेशे अभावात् एवमधः संयोगस्य पतेः अवबो
 दकत्वात् तस्य च पूर्वदेशे अभावात् न गमिपत्योः पूर्वदेशे कर्मतापत्तिः एवं विधा गस्य त्रिक्रियावदेकतया तस्योत्तरदेशे
 अभावात् नोत्तरदेशे तज्जः कर्मतापत्तिः स्पंदश्चावदेकफलाभावेन नोभयत्र कर्मतापत्तिरिति व्यापारमात्रस्य धात्वर्थत्वेषामा
 लोतीत्यादौ कर्मत्वबोधानुपपत्तिरेवोपरति भावार्थोऽवसेयः ननु तत्र ह्यत्वर्थजन्यतत्त्वलक्षणत्वमित्यनुगतं कर्मत्वमस्त
 अनुगतकर्मत्वनिर्वचने प्रयोजनाभावात् अतोऽनुगतकर्मत्वनिर्वचनप्रयोजनमाह कलावद्विलेति फलजनकेत्यर्थः सकर्म
 कत्वव्यवहाररतिः तथा च अनुगतकर्मत्वनिर्वचनेऽनुगतकर्मत्वव्यवहारविलोपप्रसंगरतिभावः ननु सति कथं ज्ञानातीत्यादौ क
 र्मत्वव्यवहारस्य तत्राह भाक्तविलेति लात्तल्लोकरूपिणः तथा चोपदर्शितसकर्मकत्वं मुख्यसकर्मत्वव्यवहारनिष्पन्नकं विष
 यत्वादिकंतु भाक्तसकर्मकत्वव्यवहारनिष्पन्नकमित्यतो नोपदर्शितभावः ननु अननुगतमेव कर्मत्वमस्त अनुगतमव्यवहारभावे
 रथापत्तिरत आह तादृशधातुयोगेति उपदर्शितधातुयोग एवेति उपदर्शितधातुयोग एवेत्यर्थः तथा च अनुगतकर्मत्वनिर्वच

ने सकर्मकधातुयोगकर्मप्रत्ययविधानस्यानुगतत्वापत्तेरिति भावः ॥ अत्रेदमवश्यं यद्यपि धातुत्वस्य तदर्थतावदेकत्वस्यैव
भावेन धातुत्वार्थतावदेकफलशालित्वरूपकर्मत्वमपि नानुगतेः सत्तादृशसकर्मकत्वविरहेऽपि जानातीत्याहो तत्र हातुयोगेक
र्मविधाने तथा विशिष्टगम्यादिविधानेऽपि कर्मप्रत्ययविधाने संभवत्येव तथा चतस्रहातुजस्य तत्र फलशालित्वरूपानुगतक
र्मत्वनिर्वचनेऽपि न दोषः कर्मप्रत्ययविधाने अनुगतशब्दो नरस्य प्रकाशे नरेणाप्यसंभवादिति व्याख्यात्रस्य धातुत्वार्थत्वेऽपि न दोषः
तथापि तत्र हातुत्वार्थता त्रिपाजस्य फलशालित्वरूपानुगतकर्मत्वमुक्ता व्यापारमात्रस्यैव धातुत्वार्थत्वेऽपि न दोषः
यन्निबोधोदरुद्धर एव ननु फलवत्त्वित्यापारस्य धातुत्वार्थत्वे ग्रामंगलतीत्यादौ व्यापारिरूपनार्थस्य कुत्रापि न तावदात्त
२२ ऐकदेशेऽपि न नार्थधातुत्वार्थोऽपि नान्यप्यबोधानभ्युपगमादत आह तत्र चेति ग्रामंगलतीत्यादौ चेत्तर्थात्तत्रेति द्वितीया २२
वृत्तित्वेऽपि आकांक्षादिदेवि आरिति परार्थः परार्थेनान्वेति ननु परार्थेऽपि कदेशेऽपि ननु सकोऽवकल्पनादिस्यर्थः तथा च तत्र
व्यापारिरूपनार्थस्यानुयोनतु धातुत्वार्थेऽपि कदेशेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन
मिति द्वितीया चेति एष कस्य प्रमाणमनर्थकमेव सप्रस्यधिकारो वेत्यत्र द्वितीया सप्रस्य अधिकारो वेति करतो नैव निबोधात्तद
स्यत आह अत एवेति धातुत्वार्थतावदेकफले द्वितीयाः धातुत्वार्थत्वेऽपि ननु तत्र धातुत्वार्थेऽपि कदेशेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन
विशेषेऽपि ननु द्वितीयाः धातुत्वार्थत्वेऽपि ननु तत्र धातुत्वार्थेऽपि कदेशेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन

वार्थेनान्वेति ननु ययर्थे कदेशेऽपि ननु इति भावः संकोऽवकल्पने गोरवमित्यत आह अस्तवेति फलमर्थेति तथा च फलवत्त्वित्यापारस्य धातु
त्वार्थत्वेऽपि फलमेव द्वितीयाः तत्र ननु कतासंबंधेन धातुत्वार्थेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन
ग्रामंगलतीत्यादौ व्यापारिरूपनार्थस्य अनुयोनतु धातुत्वार्थेऽपि कदेशेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन
धे संयोगस्य कारकत्वमननुभवविरुद्धमत आह अस्तवेति ननु वेत्तुं गमित्यर्थः पर्यायतापत्तिरिति वाच्यं यत्तदृशस्य तावदेकता
यापकशस्य तावदेकताकत्वमिति तत्र तत्र परा नो मेव पर्यायतापत्तिरिति भावः ननु फलवत्त्वित्यापारयो धातुत्वार्थत्वे तत्र कथं फलं न
कस्यापारबोधनिर्वाह इत्यत आह विशिष्टत्विति जनकतासंबंधेन फलविशिष्टव्यापारस्त्वित्यर्थः अत्रैव फलवत्त्वित्यापारयो धातुत्वार्थत्वे तत्र कथं फलं न
पारयोऽपि स्यात्तथा तलभ्यतरस्यार्थः तथा च युत्यत्रिदेवि आतएकपदार्थोऽपि परस्परमन्वयबोध्यस्तीकारेण तथापि विशिष्ट
बोधनिर्वाह इति भावः ननु धातुत्वार्थतावदेकफलशालित्वरूपस्य कर्मत्वरूपत्वेऽपि ननु इति भावः ननु ग्रामंगलतीत्यादौ धातुत्वार्थेऽपि कर्मकस्याधिकारतात्वेनानुयोन
हगरादिप्रयोगापात्रे तत्र संगतिरूपफलस्य द्विष्टतया स्वात्मनोपितादृशफलाप्रयत्नसंभवेन स्वात्मवृत्तितादृशफलानुकूलता
पारानुकूलकृतिमानविहगरादिशास्त्रबोधसंभवादित्यत आह भूमिप्रयतीत्यादि त्रिप्राप्तिरिति एतेन परसमवेतत्वस्य द्विती
कथं त्वेति तस्य फले अत्रैव संयोगादिरूपतत्फलस्य द्विष्टतया स्वात्मनोपितादृशफलाप्रयत्नसंभवेन स्वात्मवृत्तितादृशफलानुकूलता
तत्त्वमित्यत्र किमप्येव परत्वविवरितं प्रकृत्यर्थावेत्तुं चेत् न चेत्तत्र आत्मागम्यते इति प्रयोगापात्रे तत्र प्रकृत्यर्थावेत्तुं चेत् न चेत्तत्र आत्मागम्यते इति प्रयोगापात्रे

२२
 २४
 निहित २

याचा आत्मा तर्थापारे वर्तमानत्वादेर च योगीकारे आसत्यर्थं वर्तमानत्वादेर स्थित्यंतराकल्पनेला पवमिति भावः ननु
 फलस्य धात्वर्थे ३२ दनादिरूपपाकफला नृत्यनिदशाद्योतदनुकूलवाकारिरूपव्यापारसत्ते पाको भविष्यतीति प्रयोगापत्तिः
 तत्र निरर्थक्यभसममभिआहृतपचधात्वर्थे ३२ दनादिरूपे फले वर्तमाने प्रागभावप्रतिप्रतिपत्तिरिति त्वरूपभविष्यत्वस्य स
 त्वादत आह भावप्रत्ययस्य घभादेरिति भावविहितस्य घभादिप्रत्ययस्येत्यर्थः अनुकूलव्यापार एवेति तत्राचतत्र भावविहि
 तं घभाद्यं तादृशव्यापारस्य सिद्धतात्पर्यं वर्तमानप्रागभावप्रतिपत्तिरिति त्वरूपभविष्यत्वस्य बाधितत्वेन तत्राप्रयोगापत्त्यसंभवा
 दिति भावः तेनेति भावविहितघञ्प्रत्ययस्यानुकूलव्यापारार्थकत्वेनेत्यर्थः फलानुत्पाददशाया मिति ३२ दनादिरूपफला
 नुत्पाददशार्थमित्यर्थः तादृशफलोत्पाददशा योतुतत्र वर्तमानप्रागभावप्रतिपत्तिरिति त्वरूपभविष्यत्वस्योदनादिरूपफलेः २४
 भावेन तत्राप्रयोगासंभवात्तथैवोक्तमिति घञोऽनुकूलव्यापारार्थकत्वेऽन्तरमाह नवेति व्यापारविगमे पाकादिरूपव्या
 पारविगमेत्यर्थः पाको विघात इति अत्र तदा धात्वर्थे ३२ दनादिरूपफले वर्तमानसंवेधित्वरूपविद्यमानस्य त्वेन तत्राप्र
 योगापत्ति संभवारिति भावविहितघञ्प्रत्ययस्य त्रारियदशात्सु प्रत्ययस्य व्यापारार्थकत्वेऽपुक्तिमाह नवीत्यादि अ
 त्र भावस्य प्रत्ययस्य निरर्थकत्वे संयोगरूपफलमात्रस्य गमध्वात्वर्थत्वे तस्य च घञ्प्रत्ययस्य तत्त्वोभयवृत्तिपाद्यत्वं तत्त्वोभयवृत्ति
 गमनमिति प्रयोगापत्तिदुर्वारेवेति तस्य व्यापारार्थकत्वमावश्यकमिति भावः नन्वेतन्मते कर्मत्वेन धात्वर्थता वत्तेरकफल

१३

शालित्वे फलस्येतन्मते धात्वर्थतया धात्वर्थता वत्तेरकत्वा भावे न तद्याल्लक्षणस्यासंभवदुक्तिकत्वा नापि परमात्रसमवेतव्यापा
 रतसं धात्वर्थफलशालित्वेन तस्यात्मानं प्रपातिविहगरतिप्रयोगापत्तेः विहगस्य स्वपरोयः स्वावयवः तत्समवेतो यः स्वात्मकव्या २४
 पारः तज्जन्तधात्वर्थसंयोगात्मकफलशालित्वादित्यत आह प्रसयोपनीतेति प्रत्ययोपनीतो यः परसमवेतव्यापारः तज्जन्तं यद्वा
 त्वर्थफलं तज्जालित्वे एतन्मते कर्मत्वमित्यर्थः तथा विधस्वात्मकव्यापारस्य प्रत्ययोपनीतत्वाभावेन न स्वात्मानं प्रपातिविहग
 रतिप्रत्ययप्रसंगः न चात्र व्यापारपरं व्यर्थमिति वाच्यं व्यापारत्वेन प्रत्ययोपनीतत्वाप्राप्ते तस्योपादात अन्यथा वर्तमानत्वादि
 प्रत्ययोपनीतो यः परसमवेतकालोपाधिस्तज्जन्तधात्वर्थफलशालित्वेन स्वात्मनोपिकर्मत्वसंभवेन स्वात्मानं प्रपातिविहगर
 तिप्रतीत्यापत्तिः न च तत्राविधात्वर्थविषयगच्छतीत्यादौ पूर्वदेशस्यापिकर्मत्वापत्तिः स्यात्तपि प्रत्ययोपनीतो यः परसमवेतव्यापारः त
 त्तस्य फलं विभागस्तज्जालित्वात् तदुपादाने च न तत्रापत्तिः तस्य धात्वर्थत्वाभावात् अत्र च परसमवेतत्वे कर्मप्रत्ययार्थः तस्य च
 कर्माख्यातस्य ले आख्यातार्थव्यापारे कर्मख्यातस्य ले च निष्कृष्टमते तृतीयापार्थव्यापार एवात्र परति परत्वे तु धात्वर्थे आधेयता सं
 वेधेन यद्वेति तद्वेत्तया धात्वर्थे अधिकार्यता संवेधेन यत्रावेति तद्वेत्तया च बोध्यं इति च ग्रामे गच्छतीत्यादौ ग्रामरुत्ति संयो
 गजनकग्रामभित्तसमवेतव्यापारवांश्चैत्रे राग्रामो गम्यते इत्यत्र चैत्रे राग्रामभित्तसमवेतव्यापारतस्य संयोगशाली ग्रा
 मरुत्तिबोधः ननु कर्माख्यातकर्मख्यातयो व्यापारत्वरूपे कर्मवत्तित्रबोधकत्वे कथमेकत्र प्रत्ययव्यवहार इत्यत आह फल

सत्र रोषमाह- अन्म योगत्वावहितेत्यादि- अन्म योगत्वावहितप्रतियोगिताकवलेदस्य शक्यत्वे- अन्म तारात्पत्वावहितप्र
 तियोगिताकवलेदस्य शक्यत्वे- शकाप्रसिद्धिः पार्थ एवधनुर्हरत्यादौ- अन्म तारात्पत्वावहितप्रतियोगिताकाभावस्य श
 क्यप्रसिद्धिः पृथिव्यामेव गंधरत्यादौ- अन्म समवेतत्वावहितभावस्य शकाप्रसिद्धिरो बोधसंभवात्- असमवेते तस्य प्रसि
 द्धिसंभवात्- अतस्तत्र रोषमाह- वाधितत्वेति- पृथिव्यामेव गंधरत्यादौ गंधे अन्म समवेतत्वाभावस्य वाधितत्वे चेत्पार्थः न
 नुतत्र गंधे अन्म समवेतत्वावलेदस्य वाधितत्वे पृथिव्यामेव गंधरत्यादौ गंधे अन्म समवेतत्वाभावस्य वाधितत्वे चेत्पार्थः न
 २६ हारत्यादौ- अन्म तारात्पत्वावहितप्रसिद्धावपि पार्था- अन्म तारात्पत्वाभावस्य प्रसिद्धिसंभवेन बोधसंभवादतोदयतां त्रमाह- पार्थ एवेत्यादिविति-
 तस्य पार्था- अन्म तारात्पत्वावहितप्रतियोगिताकवलेदस्य- ततो- अन्म तारात्- एवकार शक्यतावलेदकावलि ज्ञान्यत्वात्- शक्यताव २६
 वेदकावहितस्यैव पददुपस्थितिसंभवेन स्वकारा- पार्था- अन्म तारात्पत्वावलेदस्य प्रत्यया संभवरतिभावः- ननु स्वा- अन्म तारात्पत्वा
 वहितप्रतियोगिताकाभावाद्दो- एवकारस्य शक्तिः कल्पनीया- अत्र स्वपदं यत्पदसमभिव्याहृतविभक्तिसमभिव्याहृतएवकारः
 श्रुतेस्तत्परं- तथा च नो पदर्शितानुपपन्नित्वाद्दोषमाह- स्वा- अन्म तारात्- त्वत्वात् ननु गमात्- पार्थ पृथिव्यादिसाधारणानुग
 तत्वात्पत्वाभावात्- पार्था- अन्म योगत्वावलेदो- एवकारस्य नानाशक्तिकल्पने शक्त्याने- तथा च अनेन शक्तिरूप- नभिव्याउ पदर्शितप्र- राम
 न- कातो नादस्ती पदतिभावः- ननु एवकारस्य अस्मिन् योगे अवलेदे च नानाशक्तिरिति मते कथं पार्थ एवधनुर्हरत्यादौ पार्था- अन्म तारात्पत्वावलेद

एवधनुर्हरत्याह- तस्मादित्यादि- पार्थानीलो घटो नास्तीत्यादौ घटत्वावहिते नीलस्याव्ययेन नीलघटत्वावहितेनाभ
 पार्थ एवेत्यादौ- एवकारार्थ- अन्मैकदेशे भेदे पार्थाव्ययेनान्यस्य च योगे- च्यो न योगस्य च व्यलेदे- च्येन पार्थ
 वेदः- प्रतीयतरतिसमुदितप्रथाद्यः- ननु कर्तृकृदर्थव्यापाराभ्यैकदेशे व्यापारे वर्तमानत्वाद्यन्वयस्वीकारे
 पार्थानीलो घटो नास्तीत्यादौ- एवकारार्थ- अन्मैकदेशे भेदे पार्थाव्ययेनान्यस्य च योगे- च्यो न योगस्य च व्यलेदे- च्येन पार्थ
 संगतस्य आह- सत्त्वात् न चेति- तथा चाख्यातस्य कृतित्वेन कृतो शक्तिरिति नापि कर्तृकृदर्थकृत्याभ्यैकदेशे कृतो
 याभ्युपगमे उपपत्तिरित्युत्पत्तिभंगः- कर्तृकृतः कृतो- अन्मैकदेशे भेदे पार्थाव्ययेनान्यस्य च योगे- च्यो न योगस्य च व्यलेदे- च्येन पार्थ
 द्वयमिति भावः- ननु आख्यातकर्तृकृतो व्यापारतराभ्ययोः- शक्यत्वे संपुज्यते संपुक्तरत्यावपितद्येव
 सवर्गकत्वापत्तिः- प्रत्ययो पनीतधात्वर्थानुकूलव्यापारतन्मयत्वशालित्वरूपकर्मत्वस्य तत्र हृत्तादौ-
 त्वर्थव्यादि- तथा च तत्र प्रत्ययस्य व्यापारार्थकत्वे तथा विधव्यापारविहरित्वेन तादृशप्रत्ययानुपपत्तिरिति
 त्वस्य संयोगादिरूपव्यापारस्य तत्र हृत्तादौ सर्वस्य सत्त्वेन रासत्वेन तत्र तथा विधव्यापारविहरणं वा प्र
 त्यादौ प्रत्ययस्य व्यापारार्थकत्वे नोक्तानुपपत्तिरतो दूषणां त्रमाह- संयोगमात्रप्रतीतेरिति- मात्रपदेन व्या
 पारस्य तत्र व्यापारस्य विरोधः- स्पष्टमिति भावः- ननु कर्मत्वमिति व्यापारस्य प्रत्ययो पनीतत्वाभावेन प्रत्ययो पनीततर

२० टी. लित्वरूपकमेव सतत्रकायभावात्र सकर्मत्वमिति भावः ननु यमोच्चारार्थत्वे भावेऽपि सनुशासनविरोधः
 प्रयोगसाधकत्वमात्रप्रतीतेरत आह. संयोगादसाधकविति. तथा च तर्हं शांनुशासनं तस्य लाभिप्रायकमिति न
 दितत्रलक्षणाया तादृशा नुभवोपपादने तु लाघवात् यत्नमेवाख्यातसकतावच्छेदकं पुनर्मिति मेव न मते
 तथा च पाकाकूलासाधारणा व्यापाराभाववति अहृष्टादिरूपसाधारणा व्यापारवति सुरुषेपवती स्यादिति
 तेऽवरिदिति भावः न च साधारणजनकता प्रयव्यापारस्याख्यातार्थत्वेनोक्तदोषरस्यत आह. विभागादि
 संभवतिरित्यतो निष्पत्तादावित्युक्तेः प्राभाकरमतमुपन्यस्यतत्र ह्यस्यमाह. तत्र तत्रेत्यादिना तत्र तत्र गत
 २१ संयोगविभागादीत्यर्थः कुविदाप्रयत्नादिकमपीति भावाख्यातस्य ले आप्रयत्नार्थे भावात् कुचिदिति. असं
 नतादृशा नुभवोपपादने तु लाघवात् तस्मैव शरणीकरणीयत्वादिति भावः ॥०॥ इति श्रीरघुदेवभट्टाचार्य
 दक्षिण्यलीसमाप्ता ॥ ॥ सुभमस्तु ॥ ॥ संवत् १७५१ ॥ ॥ श्रीरामचंद्राचरणमह ॥ ॥ श्री

आख्यादैतदादक्षिणेयं ॥ ॥ सुभमस्तु ॥ ॥ संवत् १७५१ ॥ ॥ श्रीरामचंद्राचरणमह ॥ ॥ श्री